

Ingrid Rüütel
Muhumaa laule ja lugusid

Muhu naine. E. Allase foto 1895. SMF 3966:127

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

M I S O N J Ä Ä N U D J Ä L G E D E S S E I I

Muhumaa laule ja lugusid

INGRID RÜÜTEL

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2016

Raamatu koostas Ingrid Rüütel

Toimetas Asta Niinemets

Viisid noodistasid Janika Oras, Ingrid Rüütel ja Ludmilla Toon

Viisid toimetasid Ingrid Rüütel ja Edna Tuvi

Noodigraafika teostas Edna Tuvi

Tekstid lütimeerisid Erna Tampere, Riina Rehe, Alviine Schmuul ja Ingrid Rüütel

Murdekeelt toimetas Alviine Schmuul

Küljendas ja kujundas Krista Saare

Resümee tõlkis Inna Feldbach

Raamatu valmimist on toetanud Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital, riiklik programm „Saarte pärimuslik kultuurikeskkond”,

HTM institutsionaalsed uurimisprojektid IUT22-4 ja IUT 22-5 ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

ISBN 978-9949-586-15-8

© EKM Teaduskirjastus

© Ingrid Rüütel

Trükkinud Greif

SISUKORD

SAATEKS	15
KOGUMISOLUKORDADEST JA -EESMÄRKIDEST	17
MUHULASTE LAULUVARA 20. SAJANDI ALGUSES	31
Regivärsilised rahvalaulud	31
Regilaulude viisid	37
Uuemad rahvalaulud	41
Muhu meeste olustikulised külalaulud	41
Meremeeste elu ja meresõit lauludes	53
Ajalugu ja sotsiaalsed olud lauludes	71
Rahvusromantilised ja mõisateemalised laulud	71
Usuliikumised saartel ja nende kajastused lauludes	76
1919. a mässu ja Eesti Vabariigi algusaastate olude kajastused lauludes	79
Laulud sõdadest ja sõdurielust	87
Lüürilised kodupaiga-, armastus- ja saatuselaulud	91
Ballaadid	97
Uuematest naistelauludest	99
Meestelaulude muusikast ja esitusstiilist	101
Muhu laulumeistritest	105
Kirjandusliku päritoluga ja trükiste vahendusel levinud laulutekstidest	113
Laenuliste viiside algupärast	117
KIRJANDUS	121
<u>Jekaterina Lahke (Nuka Kati), Soonda k</u>	
1. Kus tie kaua viibisite (pulmalaul)	129
2. Avage omad väravad (Viruvärv)	129
3. Kis ep tule jaanikse tulele	130
4. Kits olli kikkis kivi otsas (Kurg kündmas + Vaeslapse lohutamine)	131
5. Liiri-lõõri löoke (lastelaul)	134
6. Nüid kurvastusest riagin ma	138
7. Tütarlapsed, tuikesed	139
8. Laulust ei kaeta lauda	140
9. Sibunassi, sabunassi	141

10. A'ateevas oli Antsu naene 142
11. Oh noored mehed, mõtelge 143
12. Pillimängust ja tantsimisest 143
13. Lina liugu, pitka kiudu 144
14. Raadi mõisa vanapreilid 145
15. Pisuänd 145
16. Mõistatused 145
17. liri tüdar sai mehele 147
18. Mis üks? Üks põle üht 149
19. Kellu üks – muna küps 150
20. Ai tipp-tipp-tipp, ai täpp-täpp-täpp 150
21. Kus köesid sa, muo pojoke 151
22. Ai sirepuu nistik, sarapuu nastik (lastelaul) 152
23. Oi, oi, ai, ai jõulud tulavad 153
24. Kokku, kokku, kuoreke 153

Aglaida (Adeele) Sulane (Jaaguda Teele), Suuremõisa k

25. Läksin, läksin, käisin, käisin (Kass kaevus) 155
26. Kord luotuste ehadel õiskas minu rind (vahetrall) 159
27. Nüüd algavad noodilood (labajalalaul) 160

Pauline Vapper (Kõue Liina); **Julia Äkke** (Aidamäe Juula); **Iisa Tuulik** (Toomu Iisa); **Kata Liisk** (Aadu Kata); **Akilina Tomson** (Niidi Liina); **Irina Saat** (Vörka Riina);
Suuremõisa k

28. Till, lill lippu linnassid (mängulaul) 163
29. Siimu sulane (mäng) 165
30. Austame seda talupoega (talupojamäng) 167
31. Käige, käige, vaesedlapsed (väravamäng) 168
32. Ludi-ludi-ludi las käia (ludimäng) 169
33. Tink-tink-tink tillerille (ätsemäng) 170

Pauline Vapper (Kõue Liina); **Akilina Noor** (Ranna Liina); **Raissa Vaga** (Ansu-Jaani Iisa); **Hellen Äkke** (Aidamäe Hellen); **Akilina Osa** (Vörka Liina), Suuremõisa k

34. Mina lähen kosja (ringmäng) 173
35. Neiukene noorukene (ringmäng vahelauludega) 177
36. Kuu oli eila kurvas mõttes (kikapuu) 178
37. Juba ajaks läinud mets ja muru (ringmäng vahelauluga) 179

Vassili (Vassel) **Merilaht**, Lehtmetsa k

38. Tamm üksi juurdub Düüna kaldal 181

Joosep Arumäe ja Vassili (Vassel) Merilaht, Lehtmetsa k

- 39. Pillidest ja piilimängust 183
- 40. Tormab tuul ja tolmutpilved lendvad 186
- 41. Tuoma aud 187
- 42. Tondikivi 188
- 43. Laulutegija Sepa Villem 189

Villem Saarik (Mõisa Villem), Suuremõisa k; **Bernhard Tuulik** (Toomu Pärni), Suuremõisa k; **August (Augustin) Vokk** (Voka Kusti), Liiva k < Suuremõisa k; **Mihkel Alt** (Pendur Mihkel), Liiva k; **Vassili Väli** (Padaeite Vassel), Liiva k < Kantsi k, **Vassili Oidekivi** (Kiisa Vassel), Kantsi k; **Vassili Heinla** (Piiri Vassel), Pärase k; **Joosep Arumäe** (Mihkli Joosep), Lehtmetsa k; **Andrei Ausmeel** (Andruse Reiu), Pärase k; **Martin Kivisoo**, Pärase k

- 44. Mitu asja läheb tarvis 191
- 45. Laul oli otsas, nüüd mina puhka 193
- 46. Oh sa armas aeg, nüüd aga 193
- 47. Kivikene, kullukene 195
- 48. Muhumaa üks merelaid 197
- 49. Kui lapsena mina luhas 200
- 50. Vat kus poissmel jälle õnne 200
- 51. Omal viisil (naljand) 203
- 52. Küll noodarandas oli ia 203
- 53. Laul olgu lühike või pikk (Nüüd Muhumaa on lauluga) 204
- 54. Kus lõpeb aga meie põllusiht 205
- 55. Kui laupäeva õhtu oli käes (kuplee) 207
- 56. Küll suur ja lai on Muhumaa 213
- 57. Kuulge, noored eesti mehed 217
- 58. Jaanikuus, kui õitsvad uad 219
- 59. Küll mina olin tubli mies 221
- 60. Mis sa, sitt, ennast laulma topid 223
- 61. Uisk üheainsa mastiga (Uisulaul) 224
- 62. Kord Kiisal miinid pandud said 225
- 63. Kui rattaga sõitja iemalt näeb 226
- 64. Atlandi ookeaanil, kus lained laksuvad (Must kapten) 227
- 65. Ükskord sõitsin Tallinna 229
- 66. Saaremaal mina kasvasin 230
- 67. Ma laulan seda laulu 231
- 68. Seda laulu laulan suure murega (Eesti riigi laul) 234

69. Oh Liiva linn (Liiva hümn) 237
70. Oleks jumal nõnda luon 239
71. Nüüd algavad nuodiluod 241
72. Mehed, ästi kuulake 242
73. Küll on ull sie ilmaelu 245
74. Kodumaa, sinu süles 247
75. Nii kaua, minu kallim, põlgad mind 248
76. Kõigil käes on kibe töö (Me riigi kasuks) 249
77. Aeg kaob kiirelt 252

Bernhard Tuulik (Toomu Pärni), Suuremõisa k; **Villem Saarik** (Mõisa Villem), Suuremõisa k; **August** (Augustin) **Vokk** (Voka Kusti), Liiva k < Suuremõisa k

78. Sie lugu juhtus Rakvares 253
79. Elu, elu, miks mind vaevad 257
80. Tehke lahti minu aken, lahti tehke 259
81. Kui välku lüöb, müristab 260
82. Vanasti, kui kuu ja päike 261
83. Mul viimne laev oli ingliloks 262
84. Kaksikümmend aastat olen ma (ringmäng vahelauluga) 266
85. Alati soovin sul ead (valss) 267
86. Orsitsi jõe kaldal 268
87. Vaikselt, tasa tuuled kohisevad 269
88. Maritsa jõe kaldal (ringmäng vahelauluga) 270
89. Transvaal 271
90. Kui suur ja lai on Muhumaa 272

Vassili Väli (Padaeite Vassel), Liiva k < Kantsi k; **Vassili Oidekivi** (Kiisa Vassel), Kantsi k

91. Kui kätte jõudis liisuaeg 275
92. Ma uinsin vaeneke magama (Must naine) 277
93. Kui kätte jõudis kevade 280
94. Kui olin mina alles poisike 281
95. Tulge, kuulge, mehepojad 283
96. Ma teen omal näärisoku 285

Bernhard Tuulik (Toomu Pärni); **Anton Vapper** (Kõue Anton); **Mihkel Alt** (Pendü Mihkel); **Villem Saarik** (Mõisa Villem); **August** (Augustin) **Vokk** (Voka Kusti) Suuremõisa k

97. Kes purjetanud laevaga 287

- 98. Muhu taadid kuulevad 289
- 99. Muhumaal seal Suuresvallas 291
- 100. Oh poisid, jätke kurvastus (Muhu pähkilaul) 292
- 101. Sie Muhu saare mullapind (ringmängulaul) 294
- 102. Oh neiu, ole nii lustilik (vahetrall) 295
- 103. Algmisest on kelmus olnud 296
- 104. Tahan jutustada teile ühe veidra loo 297
- 105. Neiukene noorukene (ringmäng vahelauludega) 301
- 106. Lilled ja linnud, tähed ja päike (vahelaul) 305
- 107. Aru vana inkus irmsaste 306
- 108. Pukal tuli naljamõte 307
- 109. Ühte laulu laolan suure murega (Eesti riigi laul) 309

Vassili Väli (Padaeite Vassel), Liiva k < Kantsi k; **Arnold Nikkel** (Nuka Arno), Kantsi k; **August** (Augustin) **Vokk** (Voka Kusti), Liiva k < Suuremõisa k; **Jaan Vapper**, Suuremõisa k

- 110. Ilm oli nii paks ja udune (Uisulaul) 313
- 111. See Muhu saare mullapind 317
- 112. Tõrretants 318
- 113. Raegmaa meeste ram'mjalg 320

Kristiine Maas, Mõega k < Mäla k

- 114. Ära ole musumaias (vahelaul) 323
- 115. Metsa sies seisis üks väikene maja (ringmängulaul) 323
- 116. Talve õhtul talutoas (vahetants) 325
- 117. Lõõri-lõõri lõokene (lastelaul) 326
- 118. Seal vaikes rohuedas 328
- 119. Sõit-sõit-sõit Sõrve (lastelaul) 328
- 120. Kits kilu karja (lastelaul) 329
- 121. Pill-pill-pill paabu (lastelaul) 330
- 122. Kadrid 330
- 123. Aledaste üidvad tornikellad 331
- 124. Ma läksi Mikult tulda tuoma (Kurg kündmas) 332

Ludmilla Luht, Simisti k

- 125. Tiritammu teile (lastelaul) 335
- 126. Tere, tere, tetermatsi (lastelaul) 336
- 127. Muo isa imetegija (Imekasukas) 337
- 128. Armastus, sa taevaand (vahetrall) 338

- 129. Sirise, sirise, sirbikene 339
- 130. Kadrilaul 340
- 131. Siidilipp ja õbepurjed (ringmängulaul) 340
- 132. Ainukese korra tema kutsus lakka (vahetrall) 342
- 133. Täna mina tegin ühe pisukese reisu (vahetrall) 343
- 134. Vaat jänes aga vaatab põllu peal 343
- 135. Sain piirivalvelt tapelda 344

Eulaalia Pallasmaa, Simisti k

- 136. Oh sa tore Torgu mõis 345
- 137. Aga jälle vat, mis poissme'l õnne 347
- 138. Kaks kuulsat veskit Lõuna-Muhumaal 348

Juula Ling, Rässa k

- 139. Mul oli pisike punane obu 349
- 140. Ma nägin oma silmaga 351
- 141. Ma läksin Mikult tulla tuoma (Kurg kündmas) 352
- 142. Liiri-lõõri lõoke (lastalaul) 354
- 143. Viire takka tulevad (hällilaul) 356

Ivan Vokk, Võiküla

- 144. Kes Liiva linnast mööda läeb 357

Mihail Lasn, Rässa k

- 145. Nägin merda künnetavad (Mere kündmine + Must naine) 359
- 146. Räägime sest talvekülmast 362
- 147. Muhu taadid kuulavad (Kupu Kaarel) 364
- 148. Rannamies on kalastades 365

Aleksander Kollo, Nautse k

- 149. Oh Rentli, tõuse üles maast 367
- 150. Muhu saare laululind 369
- 151. Esmalt tuli naljamõte 370
- 152. Kosjaskäik 371

Maria Paist ja Ida Vaher, Raugi k

- 153. Poisid, tooge neiud põhku 373
- 154. Mina elan Muhu saares 375
- 155. Muhumaa üks merelaid 377
- 156. Kui ma kord üht kosjareisi 379

Maria Paist, Raugi k

- 157. Lina liugu, pitka kiudu (vastlatalaul) 381

- 158. All orgus kasvis pärnapuu 381
- 159. Äiu-püiu, püksid jalgas (lastelaul) 382

Raissa Rull, Ridasi k

- 160. Karu läks mueste muile maile (hällilaul) 383
- 161. Puude langetamine 385
- 162. Külvikombeid 385
- 163. Viljasaagi ennustamine 385
- 164. Sirbi viskamine 385
- 165. Karjakombeid 386
- 166. Kokku, kokku, koorekene 386
- 167. Sie amsest ajast Muhumaal 387
- 168. Tiidu Riidu tegi tited jökke 388
- 169. Söeru, söeru, lehmakene 391
- 170. Kord parun Nolcken Lätimaal 392

Juulia Liik (neiuna Väärtnõu), Ridasi k < Soonda k

- 171. Nuudi Vuadu nurgakivi 393
- 172. Nüüd ulga aja pärast ma 394
- 173. Kord ainu üösel salajas 395

Joosep Tuust, Ridasi k < Tusti k

- 174. Viire takka (hällilaul) 397
- 175. Ma sõitsin läbi Muhumaa 398
- 176. Kui vaadata siniste merede poole 400
- 177. Kõigist ilma saartest kõige armsam 403
- 178. Kallil õhtul vana isa 404
- 179. Maritsa jõe kaldal (ringmängulaul) 405
- 180. Ühte laulu laulan suure murega (Muhulase noomitus) 408
- 181. Aiu-püiu, küll näeb vaeva (hällilaul) 410
- 182. Kas tahad tulla minuga (vahelaul) 411

Ado Toomessalu ja Helmut Noot, Külaaseme k

- 183. Kaks kuulsat veskit Lõuna-Muhumaal 413

Viima (Serafima) Väljaots, Elvi Väljaots ja Geeni Väljaots, Nautse k

- 184. Maritsa jõe kaldal kord istusin ma (ringmäng vahelauludega) 415
- 185. Neiukene noorukene, ilus oled sa (ringmäng vahelauludega) 419

Raissa Noot, Viira k

- 186. Oh kui õrnalt tuksub rind 423
- 187. Tiritammu teile (lastelaul) 425

188. Äiu-püiu, ma näen vaeva (hällilaul) 425
189. Piiri-pääri pääsukene (lastelaul) 426
190. Pulmakommetest 429
191. Mina elan sipelgate sias 430
192. Atlandi ookeani laial pinnal 431
193. Kui mina alles üsna väike olin 432
194. Muhumaa üks merelaid 435
195. Pill-pill-pill paabu (lastelaul) 437
196. Tere, tetre, musta kukke (lastelaul) 437
197. Lähme, lähme, köeme, köeme (Kass kaevus) 438
198. Uinusin vaene mies magama (Must naine) 442
199. Viherpuu Eedu pulmategu 443
200. Kokku, kokku, koorekene 444
201. Kui tunned lained tumedad (vahetrall) 446
202. Öhtu vaikus jõuab oma rahuga (ringmängulaul) 447
203. Keskmise eluajal mina ümber ulkusin 452
204. Hiir hüppas, kass kargas (vahetrall) 453
205. Uh-tsah-tsa, lüö pilli (tantsulaul) 455
206. Oh sina lidu, mis kena nägu (tantsulaul) 456
207. Anna andeks, anna andeks (tantsulaul) 457
208. Ei kurat pole laita mies (tantsulaul) 458
209. Kunni Juak oli number üks 458
210. Kunni Leena kullerkupp 459

Timofei ja Irina Abe, Paenase k

211. Tantsudest 461
212. Sakslaste tantsud 462
213. Vahetustants 462
214. Kas tahad tulla minuga 462
215. Pillidest ja pillimängust 463

Raissa Saaremäel (Risti lisa), Liiva k

216. Küll Baldi meres mitu saart 465
217. Nägemine – tuli lõhkus kiviaia 467
218. Kurja silma nõidus ja selle ravi 467
219. Mardi Jaan arstis Seitsmenda Moosese raamatuga 468
220. Lalli ranna lisa arstis vistrikke 469
221. Jõulu- ja uueaasta kombeid 470
222. Ilmaennustamine ja kellatundmine tähtede järgi 472

Leena Peegli e-kirjad autorile 2015

- 223. Kapellist Laulusõbrad 473
- 224. Muhu laululoojatest 474
- 225. Meil Eestis on mitmeidki saari (Kodusaar Muhu) 475
- 226. Kui Muhu taadid kuulevad (Kupu Kaarel) 478
- 227. Kui vaadata siniste merede poole (Muhu kalurilaul) 480
- 228. Muhulaste noomitus (Ma viibin praegu Muhumaal) 481
- 229. Takuste pükstega poisike 484
- 230. See on väike Muhu (Muhumaa) 485
- 231. Küll santsu saab merimees (Noor merimees) 486
- 232. Kaks kuulsat veskit (Vesiaa mees) 487
- 233. Võijärve talgud 489
- 234. Tormab ilm 491
- 235. Talgulaul 493
- 236. Puka laul 495

Inna Sooäär

- 237. Kask Vasseli lugu 497
- 238. Takuste pükstega poisike 500
- 239. Kui vaadata siniste merede poole (Muhu kalurivalss) 501
- 240. Kupu Kaarel. Vassili Kask 502

Viia Väli

- 241. Vanaisast Vassili Kasest ja tema lauludest 505
- 242. Ma laulan seda laulu (Mudirull) 506
- 243. Ühte laulu laulan suure murega 508
- 244. Kui vaadata siniste merede poole 511
- 245. Takuste pükstega poisike 513
- 246. Juuli lugu 515

LAULUDE ALGUSRIDADE TÄHESTIKULINE NIMESTIK 525

AINEREGISTER 532

SONGS AND TALES OF MUHU. SUMMARY 534

Johannes Pääsukese foto 1913. SMF 3716:81

Käesolev väljaanne jätkab raamatuga „Saaremaa laulud ja lood” alustatud sarja „Mis on jäänud jälgedesse”. See tutvustab Muhu folkloori, peamiselt laule, millised olen salvestanud koos kolleegidega kirjandusmuuseumi rahvaluule-ekspeditsioonidel Muhu saarel 1974. ja 1975. aastal. Mõned lindistused on tehtud ka 1979. ja 1984. aastal. 2015. aastal olen saanud andmeid ja laule kapelli Laulusõbrad liikmelt Leena Peeglilt, laulumeister Vassili Kase järglastelt ning Muhu Muuseumist e-kirjavahetuse teel. Raamatu juurde kuulub plaadikomplekt, mis koosneb CD-st ja DVD-st (Rüütel 2015 a). Esimeses on helinäiteid raamatus leiduvatest lauludest, teises filmi- ja videosalvestusi laulumängudest, tantsudest ja laulesitustest.

Korduvatest salvestustest on valitud täielikumad variandid, kuid püütakse näidata ka suulisele traditsioonile omast varieeruvust. Sama laulu variante esitatakse juhul, kui neil on erinevusi tekstis, erinev meloodia või funktsioon.

Kuna eesti rahvalaulude puhul ei oma originaalkõrgus erilist tähtsust, iga esitaja laulab talle sobivas registris, on helilintidelt noodistatud viisid tavakohaselt transponeeritud g-põhitoonile, et nad oleksid kergemini võrreldavad; et vältida liigseid abijooni, on osa viise c-põhitoonil. Laulu kestel oluliselt varieeruvad regiviisid on noodistatud kogu laulu ulatuses. Kuna neis tihti puudub kindel taktimõõt ja rõhu-suhted võivad sõnadele vastavalt varieeruda, on rõhualad viisirea sees näidatud grupeeringutena, mille algusnoot langeb rõhulisele silbile ja on alati rõhuline. Kui tavaliselt laulmisel välted nivelleeruvad ja silbid kõlavad ühepikkustena, siis rahvalauludes kohtab tihti kõneliste silbipikkustega esitust. Sel puhul on esmavärteliste sõnade algussilp lühendatud nagu eestikeelses kõneski (noodistustes tähistatud väikese nõgusa kaarekesega noodi kohal $\vee$), kolmanda vältel puhul on vastav noot pikendatud, kusjuures selle vältus võib kõikuda väikesest pikendusest (tähistatud väikese kumera kaarekesega noodi kohal $\wedge$) kuni punkteeritud noodini. Sellised esitusdetailid võivad läbida kogu laulu või esineda vaid kohati. Vastavad märkused on lisatud noodistustele.

Uuemates lauludes on noodistatud vaid viisi põhikuju ja mõned variandid. Kuna sagedamini varieeruvad meloodias vaid üksikud taktid, tähistatakse need numbri-ga, mille saavad ka allpool toodud sama takti variandid. Mõnel juhul on variandid lisatud väiksemate nootidena põhiviisi joonestikule. Ühesuuruste nootidega on antud samaaegselt kõlavad helid, mis tuleneb kas eri variantide juhuslikust

kooskõlast (heterofoonia) või taotluslikust mitmehäälsusest. Kaheksandiknootide jaotumine kuueteistkümnendikeks silbijaotuste puhul või vastupidi ning liitumine veerandnootideks puuduvate silpide korral on tavaline, ja seda alati näidatud ei ole. Kõneliste silbipikkustega laulmist kohtab ka uuemates lauludes. Kaheosalise taktimõõduga meestelauludes võidakse hoogsama esituse puhul takti rõhulisi noote pikendada, selline rütm on enamasti kirjutatud trioolidena.

Kõik esitused pole alati korrektsed, esineb detoneerimist, „äraneelatud” silpe, eksimisi, eriti laulu alguses jms. Sellised juhud on rekonstrueeritud sama laulu teiste ridade või stroofide alusel. Kui laulu algus on väga segane, on noodistatud järgmistes salmides esile tulev põhikuju.

Noodistustes kasutatakse lisamärkidena veel rõhumärki ‘ nõrgema ja > tuge vama dünaamilise rõhu tähistamiseks, märki √ kõneliselt intoneeritud heli puhul ning märki − noodi või pausi suurema ebamäärase pikenduse tähistamiseks. Fermaat ∞ lisab noodile umbes poole tema kestvusest.

Murret ei ole rekonstrueeritud, kuid ebaühtlase murdekasutuse puhul on seda ühtlustatud ühe teksti piires, eelistades murdepärasemaid vorme. Kui laulus esineb vaid mõni üksik murdejoon, on tekst jäetud kirjakeelseks. Murdetekstide toimetamise eest võlgnen tänu Muhu murde ja folkloori heale tundjale Alviine Schmuulile. Murdesõnade seletusi on saadud murdesõnastikest, „Eesti keele seletavast sõnaraamatust”, Emakeele Seltsi murdekartoteegist, Muhu Muuseumist ja Martin Kivisoolt. Arusaamatud sõnad on jäetud kommenteerimata.

Jutustajate stiil ja keelekasutus on säilitatud. Väljajäetud vestlustes ja noodistustes on tähistatud [---], samuti on nurksulgudes hädavajalikud lisandused; üksikute täitesõnade või sõnakorduste väljajätteid pole märgitud. Regilauludes tihti esinev lisasilp „ja” puuduva lõpusilbi asendajana on sulgudes, kui see värsi kordamisel ära jääb. Eesti Rahvaluule Arhiivi materjalid on avaldatud vastavate viidetega. Ka hiljem Laulusõpradelt saadud materjalidele on lisatud ERA viited.

Mõtlen tänutundes kõigile inimestele, kelle laulud, mängud ja lood oleme omal ajal salvestanud ja nüüd avalikkuse ette toonud, samuti kõigile neile, kes meid teadjate juurde on juhatanud. Eriline tänu tollasele Muhu Muuseumi direktorile Martin Kivisoole, kes aitas korraldada meestelaulude salvestamist. Täna ka praegust Muhu muuseumi direktorit Meelis Mereäärt ja tema poega Martit abi eest. Suur tänu Leena Peeglile ja Viia Välile materjalide ja andmete eest ning Anu Viljastele kontakti eest Laulusõpradega. Samuti tänan Olavi Pestit ja Ago Rullingot vääruslike taustandmete eest. Eriline tänu Lauri Õunapuule ning Mari Kannusaarele abi eest kirjanduslike allikate otsimisel. Kadri Tammele olen tänulik ERA materjalide vahendamise ja allikaviidete korrektuuri eest.

Pärast esimest kogumisretke avaldasin kohalikus ajalehes väikese ülevaate kogutust (vt Rüütel 1974). Muljed olid alles värsked ja vahetud. Järgnevalt mõned lõigud sellest.

1961. a suvel, kui rahvaluule-ekspeditsiooniga Ida-Saaremaal ringi rändasime ja kohaliku külalaulu rohkuse üle imestasime, juhatati meid: minge parem Sõrve või Muhusse. Seal võivat alles laule kuulda! Eriti rikas laulumaa olevat Muhu. Selle kohta liikus isegi lauluke:

*Sõrve ots on laulu pesa,
Muhus elab nende isa!*

Et Muhus olid kirjandusmuuseumi folkloristid käinud 1949. ja 1956. aastal (tõsi küll, põgusalt), paljud paigad aga alles käimata, sai spetsiaalne ekspeditsioon teoks alles läinud suvel. Laulutekste, jutte ja muud folkloori on Muhust ka varem kirja pandud. [---] Peaaegu puudusid seni aga heliülesvõtted – laulud ja lood elavas ettekandes. Vähe oli viise, leidus muidki lünki. Meie ekspeditsiooni eesmärgiks oli välja selgitada Muhu rahvaluuletraditsiooni tänapäevane seis ning täita varasemaid lünki, eelkõige helilindistada.

Vanu regilaule mäletavad veel vaid vähesed [---]. Siiski õnnestus helilindile jäädvustada variante Muhu saare vanimast viisitüübist – vaid mõnel helil põhinevast, pikendatud lõpunoodiga meloodiast, mis kuulub läänemeresoome vanimaisse kultuurikihtidesse ja mille juured ulatuvad tõenäoliselt tuhandete aastate taha.

Kui mujal on koos kommetega kauem püsinud tavandilaulud – pulma-, veel enam mardi- ja kadrilaulud, siis Muhus on kauem säilinud mõned mujal ammu unustatud lüroepilised laulud, nagu „Must naine” ja „Kass kaevus”. [---] Regivärsilised ja jutustavad siirdevormilised laulud saidki nähtavasti sillaks uuematele, riimilistele meestelauludele – külavahelauludele, mille poolest Muhu on tõesti erakordselt rikas ja mida mõnevõrra lauldakse tänaseni. Kui uuema rahvalaulu õitseajaks oli 19. sajandi lõpupool, siis Muhu saarel püsis kohaliku külalaulu traditsioon ühes kollektiivsema elulaadi, talgute pidamise, jõulude ja jaanipäeva aegse õlletegemise ja küla vahel käimise ning muude kommetega täiesti elavana veel 20. sajandi esimestel aastakümnetel. Esmakordselt kuulsimegi Muhu meestelaulu jaanireedel Hellamaa kooli internaadis, kus öömajal olime ja esimese suurema lindistamise korraldasime. Koos oli üheksa laulumeest [---].

Pauline Vapper. Olav Kiisi foto 1975. ERA, Foto 11167

Bernhard Tuulik, August Vokk ja Villem Saarik. Elmar Kivaste foto 1974. ERA, Foto 10845

Nende laulu kuulata oli elamus omaette. Paberile pandud tekst ja noodistatud viis on vaid kahvatu vari Muhu meestelaulust, mille tõeline võlu ongi eeskätt esituses endas. Koos oli mehi mitmest külast, mistõttu nende repertuaari mõneti erinev. Juhtus sedagi, et laulul oli ühes külas üks, teises teine viis. Ka sõnad läksid mõnikord lahku. Seepärast lindistasime hiljem samu, aga ka teisi laulumehi väiksemates gruppides. Püüdsime saada võimalikult objektiivset ülevaadet kogu repertuaarist, tõsistest sõja- ja revolutsioonilauludest bravuursete meremeestelaulude ja kohalike külalauludeni, mis küll mõne koha pealt „vähe kurvaks lähevad“, kui lauljate eneste väljendust kasutada, kuid mille vaimukat sõnaseadmist võib kadestada iga tänapäeva humorist. Leidus näiteid 19. sajandi laululoomingust kuni 20. sajandi 30ndate aastate lauludeni. Viimased järgivad vahel rohkem oma aja lööklaulude kui kohaliku folkloori eeskujusid. Kuid eks niisugused muutusedki ole laulutraditsiooni ajaloo seisukohalt olulised fikseerida.

Üheks kõige saagirohkemaks paigaks osutus tänavu Suuremõisa küla. Sealt olid pärit kolm laulumeest – Bernhard Tuulik, Villem Saarik ja August Vokk. Sama küla naistelt lindistasime ja filmisime aga laulumänge, eestvedajaks oli Pauline Vapper.

Rahvapillidest on ajale vastu pidanud vaid lõõts. Häid lõõtsapillimehi võib veel leida, nagu Matvei Auväart Linnuselt ja Joosep Arumäe Pärasetl.

Laulude kõrval jäi vähem aega jututraditsiooni jälgimiseks. Mõnevõrra jõudsime teha sedagi. Ammendamatu näis olevat Nuka Kati (Jekaterina Lahke) jutuvara, milles eriti haruldased olid mütoloogilised muistendid – lood külmkingast, merilehmadest, kalasabaga merineitsist ja muudest imepärastest olenditest.

Ühtekokku jäädvustasime helilindile üle 250 pala, neist umbes 40 regilaulu või laulukatket. Kahenädalane ekspeditsiooniaeg jäi napiks. Loodame tööd jätkata tuleval aastal.

Siia võib lisada, et samu mehi salvestasime ka stereofooniliselt. Need lindistused panid aluse Eesti Rahvaluule Arhiivi stereofooniliste salvestiste seeriale RKM, Mgn I. Muhu laule sisaldavad ühikud RKM, Mgn I 1–6, millest suur osa on ära toodud käesolevas raamatus ja mõned näited ka CD-l. Osa 1975. a lindistusi tegime Mõisa Villemi (Villem Saarik) talus, kus peamiselt kuulajatena, aga vahel ka kaasalauljatena osalesid mõned naised. Roppude lauludega nad ei liitunud, küll aga laulsid vahel kaasa lüürilisi jm laule.

Naiste suhtumine lauludes esinevatesse obstsöonsustesse oli erinev. Kui näiteks Nuka Kati (Jekaterina Lahke) ja Kõue Liina (Pauline Vapperi) lauludes polnud need haruldased, nad võtsid seda kui elu osa, siis Mõisa Villemi naine püüdis oma meest tagasi hoida, kui see alustas regivärsilist laulu „Teomehe tillike“. Selle peale vastas Villem meile osutades resoluutselt: „Vat söukseid nad just tahtvadkid!“ Villem oli

Ilisa Tuulik Suuremõisa k. Elmar Kivaste foto 1974. ERA, Foto 10825

intelligentne ja arukas mees ning arvan, et ta ei mõelnud siin mitte niivõrd erootilist sisu kuivõrd vana, klassikalist regivärsivormi, mille üle olime eriti rõõmustanud, kui õnnestus sellist kuulda. Kuigi laulus peale fallose ühe rahvapärase nimetuse muid obstsöönseid väljendeid polegi, keerleb kogu laul selle ümber, mistõttu ei sõandanud ma laulu selle sisu tõttu siiski käesolevasse kogumikku panna, nagu olen jätnud välja ka muid „vähe kurvaks minevaid“ laule ja lõike.

Ekspeditsiooni olustiku, laulumeeste jm kohta leidub huvitavat lisateavet Kristi Salve 1974. a kogumispäevikus.

Suurem huvi Muhu meestelaulu vastu tekkis üsna parajal ajal – eelmisel talvel. Siis tõi Martin Kivisoo meile heliülesvõtteid, mis Moskva televisioonimehed tema abil olid teinud. Mitmed laulud olid küll katkendlikud või segatud, kuid see-eest lauldud hoo ja hingega. See oli elav laul ja hakkas kahju, et meie fonoteegis seni ehtne meestelaul sama hästi kui puudus. Võtsime kavassee enam-vähem samad mehed uuesti kokku saada. Martin oli selleks ajaks, kui meie pärale jõudsime, juba õlled valmis teinud. Meeste kokkukutsumine jäi meie mureks. Nimekiri oli üsna pikk, kuid kõiki me kokku ei saanud, vaatamata sellele, et paari päeva jooksul peamiselt sellega tegelesimegi. Ma käisin üht mandrile asunud Pärase meest koguni Virtsus otsimas. Pika ekslemise peale leidsin ta maja ja jätsin meie palve edasiand-

miseks ta naisele, sest meest ennast polnud kodus. Tulemata ta küll lõpuks jäi. Sain Virtsus jutule veel ühe muhulasega, Kolu-nimelise mehega, kes meenutas, kuidas tema lapsepõlves ema oli jaanilaupäeval hobuse ette rakendanud, lapsed vankrisse ladunud ja Leedumäele sõitnud.

Jaanilaupäeval hakkasid mehed keskhommiku paiku kogunema. Eialgu aeti niisama juttu ja rüübatil õlut. Üht-teist sai juba üles kirjutada. Kui lauluks lahti läks, siis selgus, et kokkukutsutud meestekamp oli liigagi suur. Viga paistis olevat just selles, et mehi oli liiga mitmest külast ja ühine repertuaar oli ikka vaid ühekülamees- tel. Pärast mehed olid üldse tagasihoidlikumad, kanged laulumehed olid suure- mõisalased eesotsas Mõisa Villemiga. Viimase kohta oli Martin öelnud, et seda meest tuleb või põlvili paluda, ja nähtavasti põhjendatult. Omamoodi mees oli Pendu Mihkel – tema näis eelistavat „luuleliste” sõnadega ja „viisidega” laule. („Viis” on laul- jate terminoloogias vastandatud kohalike külalaulude rühmaviisidele ja regivärsi- viisidele ja tähendab just ulatuslikumat, enamasti vöörapärast viisi.) Pendu Mihkel on isegi laule teinud, sealhulgas ühe, mis algab värsiga „Liiva, sa Muhu süda.”¹

Vana meestelaulu stiili esindasid kõige puhtamalt kaks Vasselit – Oidekivi ja Väli ehk perenimede järgi Kiisa Vassel ja Padaeite Vassel. Esimene sai mulle hääle

¹ Tegelikult teinud ta selle kahasse Villem Vossiga (vt nr 69).

Jaanitule (leedutorni) tegemine Muhus Liiva lähedal 1974. Ülo Tontsi foto 1974. ERA, Foto 10760

*Lauljad Vassili Väli, August Vokk, Villem Saarik, Bernhard Tuulik, Vassili Oidekivi.
Elmar Kivaste foto 1974. ERA, Foto 10791*

järgi tuttavaks juba Martini lindi järgi. Nad on kasvanud Kantsi külas, kus Padaeite elab praegugi, kuid Kiisa Vassel on ehitanud maja Liivale. Nende lauludki on ehtsad meestelaulud, sama ehtne on esitus. Ajuti võis täheldada tõelist eestütlemist ja järgilaulmist. Näis olevat otstarbekas neid ja Suuremõisa mehi omaette uuesti lindistada ja esialgselt sai juba selsamal laupäeval mehi koju sõidutades kokku leppida.

Suuremõisast tagasi sõites märkasin järsku midagi teeäärsel kadakaväljal. Hüüdsin, et buss peatatakse. Ronisime välja. Tõesti, polnud mingit eksitust: kamp 10 a ringis poisse ehitas ehtsat Muhu leedutorni. Ühed tõid kummiratastega aiakärrul kadakaid juurde, teised ladusid neid torni, pannes kihtide vahele vanu auto- ja jalgrattakumme. Kõrvale tehti väiksem hunnik. See pidi olema kutsetuli, nagu poisid seletasid. Polnud ühtegi vanemat inimest ja ometi oli kõik tehtud „nagu peab“. Kuhja, s.t leedutorni keskel ei puudunud ka laasitud ja allesjäänud ladvatutiga kask. Praegusel kultuurilise ühtlustumise ajajärgul oli seda tore näha. Kaasasolev kirjan- dusteadlane Ülo Tonts tegi pilte.

Suuremõisa ja Kantsi mehi saigi hiljem eraldi lindistada. Suuremõisas läks kõik ladusalt, veelgi enam – sinna oli kuulama tulnud üks noorevõitu külanaine, Adeele Sulane. Algul istus ta vaikselt, kuid järsku ütles, et tahab laulda ka oma vanaema laulu. See oli pikk ja terviklik „Kass kaevus.“ Meestest paistis endiselt silma Mõisa

Villem. Ta teadis väga palju laule ja ka hääli oli tal hea. Teised, Toomu Pärni ja Voka Kusti, pidid vahetevahel kurku puhtaks kõhima, kuid hääli kippus sellegipoolest krõbisema. Mõlemad olid ka suitsumehed ja Mõisa Villemil oligi põhjust öelda: „Mis te siis suitsetate! Mina ei suitseta ja pole häälel ka häda.” Lindistamine oli Toomu Pärni kenas kodus, mis on ümbritsetud suurtest õuepuudest ja mille all algab juba laialeheline mets või õigemini puisniit. Õues suure jalaka otsas oli metstuvi pesa. Seda näitas meile Pärni noorim ja ainsana kodus elav laps, u 25-aastane poeg.

Vasselite lindistamine ei läinud korda nii lihtsalt. Esimene üritus ebaõnnestus, sest Oidekivi oli lihtsalt kadunud. Otsisime küll kodunt, küll põllult, kus ta pidi väetist külvama, kuid asjatult. Pärast olid isegi pereliikmed, kes küll enne meid kui tülitajaid veidi viltu olid vaadanud, otsima hakanud. Teisel korral said laulud siiski lauldud, kuigi mõnigi kord kippusid sõnad käest ununema. Oidekivi otsis rohtu veinipudelist, kuid see tegi asja pikapeale hullemaks.

Teiseks suuremaks ettevõtteks, mis nõudis jälle paar päeva, oli laulumängude filmimine. See oli siis, kui käisime Toomu Pärniga kokku leppimas ja koos temaga läksime karjalaskmise ajaks Suuremõisa karjamaale, kuhu igast perest keegi tuli. Tuli ka Eesti Raadio poolt mitmel korral lindistatud Pauline Vapper ehk Kõue Liina. [---] Oli selge, et temast tuleb meie filmi solist, kuid tema ümber oli ka ringi vaja. Lahkesti nõustusid Toomu Pärni ja ta naine. Nõustus ka Kati Liisk, kelle ilus õu pidigi mängupaigaks saama. Ka Ingel Toomsalu oli nõus, kui Olliga tema juures käisime,

Ätsemäng. Elmar Kivaste foto 1974. ERA, Foto 10836

Ingrid Rüütel rebasepojaga. Elmar Kivaste foto 1974. I. Rüütli erakogu

kuid filmimispäeval oli ta väga närviline ja keeldus tulemast. [---] Teised naised tulid kohale, kes õigel ajal, kes natuke hiljem, mõnd pidi veel täiendavalt kutsumas käima. Kõigil olid seljas rahvariided, mis esindasid Muhu riiete eri kihistusi viimase saja aasta kestel. Teiste seas hiilgas Kõue Liina vanemas, tumeoranžis seelikus ja geomeetrilise ornamendiga tanus. Need olid ta vanaema omad olnud. Kuid ta teadis veel vanemastki riidemoest, mida ta ise näinud polnud, kuid millest vanemad inimesed rääkinud olid. Tõesti, tähelepanelik meel ja hea mälu on tal tõesti. Mängude ajal selgus, et mõned naised ei osanud suurt midagi ja Kõue Liina pidi kõik ette tegema, ise imestades: „No ma ei saa aru, kuidas sa kõik ära oled unustanud! Kas sa siis ei mäleta, kui me... õue peal mängisime?” Oli märgata, et ta oli veidi julgust võtnud, nähtavasti siis oli filmis esinemine temalegi sündmuseks. [---] (RKM II 315, 486–495).

1974. aastal oli ekspeditsiooniga kaasas tollal kirjandusmuuseumis töötanud fotograaf Elmar Kivaste, kes esines ka näitustel. Ta tegi kvaliteetseid fotosid lauljatest ja jutustajatest, aga ka kogumisolukordadest, Muhu loodusest ja muust. Mõisa Villemi talus äratas meie huvi ja imetlust aida all elunev rebasepere, keda pererahvas hoidis ja toitis. Rebasepojad olid nii taltsad, et lubasid end sülle võtta, millist võimalust ma kui lootusetu loomaarmastaja ei jätnud muidugi kasutamata. Tavaliselt sõbrustasin peamiselt kohalike koerte ja kassidega, vahetu kohtumine rebas-tega oli esmakordne. Kivaste taas ei jätnud kasutamata võimalust seda ebatavalist pilti jäädvustada ja kasutas meid modellidena. Ma ei söandanud nendega fondi koormata, kuid säilitasin neid oma erakogus. Ometi lisavad sellised detailid mõndagi informantide iseloomu, mentaliteedi ja elulaadi mõistmiseks. Selles mõttes on kindlasti tähelepanuväärsed fotod sellest, kuidas Toomu lisa veel 1970. aastatel hobusega maad künnab või kuidas poisid leedutuld tegid.

1975. aastal järgneski uus ja mitte vähem õnnestunud ekspeditsioon. Küllastime taas juba tuttavaid laulumehi. Leidsime ka uusi häid informante, nagu Ludmilla Luht, Kristiina Maas, Juula Ling, Maria Paist, Raissa Rull, Raissa Noot, Joosep Tuust, Salme Ling, lõõtsamees Timofei Abe jt. Joosep Tuust oli õppinud Läänemaa Õpetajate Seminaris ja laulnud rahvalaule juba Cyrillus Kreegile. Muuhulgas jäädvustasime temalt hiljem Juhan Zeigeri seades populaarseks saanud hällilaulu „Viire takka” ühe algvariandi. Ka oli ta aidanud Vassili Kasel komponeerida meloodiat viimase tekstile „Kui vaadata siniste merede poole”, mis on üks kaunimaid Muhu laule.

Mõlemal aastal olid välitöödel minu kaaslasteks folkloristid Ottilie Kõiva, Kristi Salve, Erna Tampere ja heliinsener Olav Kiis. Nende kogutud materjalidest, eriti jutudest saaks käesolevale raamatule veel lisakõitegi.

Olli Kõiva. Elmar Kivaste foto 1974. ERA, Foto 10831

*Erna Tampere ja Kristi Salve Muhu ekspeditsioonil.
Olav Kiisi foto 1975. ERA, Foto 11176*

1975. aastal kutsusime kaasa ka tollase Etnograafiamuuseumi filmimehe Vello Ojanurme, kellele kirjandusmuuseumi tema töö eest eraldi tasus. Eesmärk oli taas filmida laulumänge. Neid demonstreerisid taas Suuremõisa küla naised eesotsas Pauline Vapperiga. Heli jäädvustasime eraldi, kuid selle ühendamiseks filmiga puudus siis võimalus. Mõne loo monteerisime käesoleva väljaande juurde kuuluva DVD jaoks.

1979. aastal korraldasime Tallinnas üleliidulise teaduskonverentsi „Soome-ugri rahvamuusika arhailised vormid ja nende osa nüüdiskultuuris“ koos selle juurde kuuluvate folkloorikontsertidega (vt Rüütel 2009). Kutsusin esinema ka Muhu lauliku Adeele Sulase ja lindistasime koos kirjandusmuuseumi tollase heliinseneri Mart Jallaiga temalt mõne laulu, sh ka varem jäädvustatud laulude variante.

1984. aastal avanes juhuse käia Muhus koos Tallinnfilmi võttegrupiga, et teha väike ringvaatefilm Muhu lauludest ja laulumängudest (vt Rüütel jt 1984). Minu eesmärgiks oli jäädvustada meestelaule ja laulumänge hea tehnikaga ja monteerida need kokku heliga. Paraku selgus kohapeal, et kümnest laulumehest, kes kümme aastat tagasi koos laulsid, oli elus veel vaid kaks – August Vokk ja Vassili Väli. Kuid nendega liitus veel paar laulumest ja nii jäädvustasime mõned laulud, millest filmis on kolm, paraku pildiliselt fragmendid (vt Rüütel 2015 A, DVD II). Naised seevastu olid kõik alles. Laulumängudes hiilgas taas eestvõtjana Kõue Liina. Lootus, et saame arhiivi kogu „musta materjali“, ei täitunud, kuid vähemalt on olemas helisalvestised ja film. Helisalvestatud intervjuudes leidub mh huvitavaid andmeid meeste tantsude kohta.

1994. aastal käisin Kihnus koos ETV võttegrupiga tegemas salvestusi saatesarja „Kihnlased“ tarvis. Kihnu päevade pidustustel esinesid ka muhulased – tantsurühm Ätset, kes esitasid ehedaid Muhu tantse, ja kapell Laulusõbrad, koosseisus Herje Vilto (laul), Mihkel Mereäär (akordion ja laul), kapelli juht Vello Tikerpalu (akordion, klarnet), Leena Peegel (akordkannel), Indrek Keert (kontrabass) ja Aivo Opp (jauram). See on ainus värviline salvestus koos heliga. Lülitasin suurema osa sellest DVDle. Samuti lisasin kapelli lugusid raamatule. Materjal pakub huvi sellegi poolest, kuidas need vanad laulud käibivad tänapäeval tegutseva kapelli repertuaaris. Raamatus on toodud vaid tekstid ja põhiviisid.

Kihnus esinenud Laulusõprade kohta puudusid algul igasugused andmed. Neid ei mäletanud kihnlased ega olnud ka minul säilinud mingeid märkmeid. Ätsete naistelt sain teada, et laulusolist oli Herje Vilto. Püüdsingi algul temaga kontakti leida. Paraku selgus, et ta oli läinud ära mandrile ja keegi temast midagi täpsemat ei teadnud. Siis üritasin abi saada Orissaare rahvamaja juhatajalt Anu Viljastelt, kes oli mind aidanud Saaremaa väljaande juureski. Selguski, et üks Laulusõprade liige,

Liiva kooli muusikaõpetaja ja kapelli kanneldaja Leena Peegel oli olnud tema venna klassikaaslane! Leena Peegel osutus väga heaks informandiks. Temalt sain hiljem juurde kapelli repertuaari kuuluvaid laulutekste ja CDle salvestatud laule. Nendele on lisatud ka teavet autorite kohta. Just temalt sain andmeid ühe tuntuma Muhu laulude looja Vassili Kase kohta.

Vassili Kase tütre Viia Väliga sain tuttavaks 2015. aastal. Eesmärgiks oli leida täiendavaid andmeid Vassili Kase ja tema laulude kohta ning võimalusel ka laulude originaale. Paraku olid käsikirjad kaotsi läinud. V. Kase tütar oli vaid neljane, kui kaotas isa ning temagi oli laule õppinud külastelt. Laulumeistri sugulastelt saadud tekstidest selgusid siiski vasted mõnele suulises käibes moondunud väljendile. Ouline oli teave selle kohta, et V. Kase kirjutas ka näidendeid, mida ise lavastas. Kuigi raamatus toodud V. Kase laulud ei erine üksteisest palju, on siiski huvitav jälgida nende varieerumist. Mõnel määral olid need, nagu muudki muhulaste laulutekstdid edasi kandunud ka käsikirjaliste laulukladede vahendusel.

Loomulikult olid rahvaluulekogujate erilise tähelepanu all veel säilinud regivärsid – meie muinaskultuuri reliktid. Ka siin pakkus Muhu saar palju põnevat. Naiste lauludest elasid kõikjal kauem lastele lauldavad laulud, Muhus lisandusid neile mujal haruldased meestelaulud.

Minu peamine uurimisteema oli seni olnud aga just uuem rahvalaul. Sellele oli pühendatud aastal 1970 kaitstud kandidaaditöö „Eesti uuema rahvalaulu kujunemine“. Hiljem kinnitati see doktoritööna ja ilmus trükist aastal 2012 (vt Rüütel 2012). Üheks teemaks, millega tegelesin spetsiaalselt, oli kohalik külalaul. 1974. aastal ilmus uurimus „Ida-Saaremaa külalauludest ja laulumeistritest“ (Rüütel 1974a). Muhu kogumismatkade oluliseks eesmärgiks oligi salvestada kohalikku külalaulu ja koguda nende kohta andmeid. Hea juhus oli meile kätte mänginud võimaluse salvestada vanu meestelaule üsna ehedas olukorras, kus koos laulis grupp mehi, kellest enamus oli ka varem koos laulnud ja kellel oli palju ühist repertuaari. Võimalus selliselt meestelaule lindistada oli eesti rahvaluule kogumise ajaloos harukordne, kui setud välja arvata. Mehed meenutasid tuttavaid laule, mida nad laulda tahtsid, ma ei esitanud neile alguses mingeid erisoove ega ka keelde. Kuigi nad väitsid, et Muhus kadus kollektiivne elulaad koos kollektiviseerimisega, näib, et mingil määral see siiski säilis ka kolhoosiajal, muidu poleks nii paljudel meestel vanad laulud nii hästi meeles olnud. Tõsi, sõnade meenutamiseks kasutati ka käsikirjalisi laulikuid. Põhilised laulude teadjad ja eestvedajad, nagu eespoolgi öeldud, olid Villem Saarik, Bernhard Tuulik, August Vokk, Vassili Väli, Mihkel Alt ja Vassili Oidekivi. Teised peamiselt kordasid värse, alati ei laulnudki kaasa. Joosep Arumäel ja Vassili Heinlal jt oli osalt oma repertuaar.

Üheks minu erihuviks olid ka laulumängud, mille uurimisega alustasin juba kandidaaditöös ja millest ilmus hiljem kaheosaline kommenteeritud väljaanne (Rüütel 1980; Rüütel 1983). Seni olid mängukirjeldused tehtud peamiselt jutustuste järgi. Kuna Muhus oli terve seltskond naisi, kes neid mängu oma noorpõlves veel ise mängisid ning nüüd olid nõus meile neid demonstreerima, kasutasin võimalust neid ka visuaalselt jäädvustada. 1974. aastal tegime esimese katse salvestada laulumänge mustvalgele tummfilmile, 1975. aastal kordasime seda juba parema kaameraga. 1984. aastal oli võimalus teha seda veel parema Tallinnfilmi tehnikaga. Iga kord õnnestus midagi filmida, paraku polnud just ätsemängu ühelgi kaameramehel kannatust lõpuni fikseerida. 1984. aastal salvestasime küll pikalt, kuid filmis on see ikkagi vaid fragmentaalselt. Igal juhul sai võimalikuks jäädvustada elavat mängutegevust ja teha hiljem kirjeldusi juba visuaalsete salvestuste põhjal. Sellisena lülitasin mõne Muhu laulumängu ka väljaandesse „Eesti uuemad laulumängud“ (I – Rüütel 1980; II – Rüütel 1983).

Huvitavaid andmeid laekus ka pillimängu ja tantsimise kohta. Mäletati veel torupilli, mida olevat kutsutud ka paganate või Norra pilliks, räägiti martidel kaasas olnud sokusarvest, jõulupühade ajal mängitud ühe-, kahe- ja kolmerealistest lõõtspillidest, saksa sõdurite pillidest ja tantsudest Esimese maailmasõja ajal. Samuti saame teada, et mitu tuntud seltskonnatantsu toodi kaasa Tallinnast tantsukursuselt alles Esimese maailmasõja ajal.

Mehed meenutasid ka vanu rituaalseid meestetantse, mida tantsiti jõulude ja pulmade ajal. Nende algne sigivusmaagiline tähendus oli ununenud, tantsud säilisid lihtsalt naljana. Hiljem Martin Kivisoolt saadud teatest selgub, et kunagi olevat sama kombega olnud seotud ka pruudi viljakust stimuleeriv rituaal (ERA, DK 374), millele sarnast on täheldatud ka Sõrves ja mis võib olla relikt muistsetest viikingiaegadest.

*Ene Mihkelsoni foto
erakogust*

Saaremaa piiritähis
Kuivastus 1910. SMF 3185:19

REGIVÄRSILISED RAHVALAULUD

Muhus olid regivärsid 20. sajandi algul paremini säilinud kui enamikus Saaremaa paikades. Enamik naisi teadis mõnd hälli- ja lastelaulu, sealhulgas lastele lauldud ahellaule ja muid laule loomadest („Liiri-lööri löoke“, „Kits kilu karja“, „Hiire pulmad“, Tere, tere, tetermatsi“, „Tere, tetre, musta kukke“ jm). Populaarne oli „Kurg kündmas“, liitunult lauluga „Vaeslapse lohutamine“.

Hällilaulud on üks vanimaid ja universaalsemaid laululiike üldse. Põhiline lastelaulude funktsioon oli lapsi magama uinutada. Jaanika Oras on iseloomustanud hällilaule kui südame rütmi. Hällilaul on Janika Orase sõnul midagi väga loomulikku. Midagi niisugust, et võtad lapse enda lähedale ja hakkad talle ümisema ja siis tekib iseenesest mingi viis ja rütm. „Suur osa emadest asetab lapse intuitiivselt vasakule poole, südametuksete kõrvale. Ega hällilaul olegi muud kui looduse rütmide võimendamine,“ sõnab ta.

„Lauldakse lähestikustel helikõrgustel, kõrgemalt helilt madalamale laskudes, ja ikka õõtsuva-kiikuva rütmiga. Nii, et tekiks selline jõnksukesega motiiv, mida ilmselt üle maailma kõik emad oma häälega teha oskavad. Seda võib graafiliselt kujutada kasvõi südame elektrokardiogrammi joonisena.“ (Jõgi 2014)

Muhu lauludes üldse on palju huumorit, seda leidub ka lastele lauldud lauludes.

*Tere, tetre, musta kukke,
siniselga, siidiända.
Kas sa nägid meie Riinat
küla poole liikumassa,
kojo poole tuikumassa,
müts oli peas ja pill oli suus,
koer oli kõrvas, änd oli rõngas.*

Lapsel siis nii ia meel, siis pani ikka naerma, et „änd oli rõngas!“ (Nr 196)

Loomad olid lastelaulude meelistegetelased, aga lastele pakkusid lõbu ka tähenduseta kõlakujundid:

*Ai sirepuu nistik, sarapuu nastik,
uitaita ja trullalla. [---]*

Vaat olid sõuksed laulud.

Vanad inimesed laulsid lapse kätki juures, lapsel ia miel ja... (nr 22)

Lauludes lubati lapsele piima ja saia ning muud head, aga naljaks ka uue tõlla tõrva ja vana ratta rasva (nr 125). Lauldi sellestki, mis pigem kiigutajat ennast huvitas:

*Äiu-püiu, ma näen vaeva,
lapseoidija saab taeva.
Äiu-püiu, püksid jalgas,
kiigutajal kinjad jalgas.
Õõtsu õmme õllelaeva,
Virtsust tuleb viinalaeva,
Kesse alla ankru peale,
Muhu väina varjule. (Nr 188)*

Samuti lauldi merest ja laevadest:

*Viire takka tulevad
kolm Ranna Krõõda masinad,
neil kõigil suitsutorud pial,
vaat, kolm suurt laeva seisvad sial. (Nr 174)*

Unelaulud on suuresti improvisatoorsed ja käivad ajaga kaasas. Nii räägitakse eelmise laulu teises variandis hoopis *Ingelandi massinatest*, mis viitab Esimese maailmasõja aegadele.

Laul „Tere, tere, tetermatsi” on alliteratsioonipõhine sõnamäng. Nimetatakse järjest kohti, kus laps käib ja mis ta sealt saab. Lõpuks jõuab metsa, kus raiub puid, millest saab teha isale härja ikkepuid ning emale lüpsikuid.

Ahellaulud tutvustasid väikelastele talupojaeluga seotud igapäevaseid tegevusi, nende omavahelisi seoseid ja sõltuvusi, luues ettekujutuse terviklikust elu-ahelast („Kits kilu karja”). „Liiri-lõõri lõokese” lõpupuänt viib loomamuinasjutte meenutava fantaasia valdkonda: karu läheb muile maile, teda saatma lähevad mh „obu umbravaga, lehm nelja nisaga, vassikas see vasariga, lammas laugi tallega, koer kolme kodaraga, kass kahe rattaga” jne (nr 117). Ühes teises laulus saab hiire tütar mehele nirgi nooremale pojale ning pulma tuleb eriti uhke seltskond, kus karu oli sõiduruunaks, rebane roategijaks (nr 17).

20. sajandi algul olid veel hästi tuntud ka mõned töö- ja tavandilaulud koos vastavate tegevuste ja kommetega – võiloits, lüpsilaul, vastlailaul, mardilaul, kadride kaagutamised, sirbi viskamise laul jm. Osa laule on sõnade poolest eri lauljatel üsna sarnased, kuid tekstide detailid ja viisid erinevad.

Võiloits tundub olevat 20. sajandi alguses lauldud pigem laste lõbustamiseks.

*Kokku, kokku, kuorekene,
valmis, valmis, võike,
kokku koera õnne piale,*

*alli kassi kaela piale.
Sauerattad tulevad.
Või minule, pett perele,
pesivesi lastele. (Nr 200)*

Varasemal ajal oli sel praktiline tähendus: „Ta läks rutem kokku siis. Lõbusam ikka võid tiha, kui sa ise sealjuures laolad (vt nr 200). Sama tähendus oli ka laulul „Kee, katel”:

Eks kõik pidi sõnadega käima ja usuti ka tugevasti sõnade sisse. Ja eks katelgi, võibolla kui on mingid sõnad siis juurde laulda, võib-olla läheb rutemini keema. Ja lääb siis puid vähem ja jõuab rutem kõik.

RKM, Mgn II 2655 I – K. Salve < Ellena Kolu, 78 a (1975)

Meestelauludest oli üsna haruldane jõuluõlle tegemise ootuse laul (nr 23) ning õlletegemisega seonduvad „Humal” ja „Kümme õlut”.

See oli ka ikka niimoodi, see oli vanamees ja, ja siis veidikene enne jõulut, kui jõulud tulid, muistsed jõuluajad ja mina väike laps olin. No siis ikka käis see laul ja siis ta ka ikka laulis. Ja ikka oma niisama sellesama ühe ja sama viisiga, mis ta käis. Üks laul oli jälle nii.

*Umalik üiab paosa,
käba aga käpsib põesudesas,
tule aga tenna, noorimeesi,
tule tenna, nopi minda.
Pane mind parre ääre peale,
tõsta tõrre rõuna peale.
Sealt mind tõrde tõugatakse,
lüpsikuse lükatakse,
kannu sisse kallatakse.*

RKM, Mgn II 2655 i – K. Salve < Eleena Kolu, 78 a (1975)

*Õlut me joome, teist me teeme,
kolmas käärib kamberis
ja neljas ligub linnasis,
ja viies venib veldestes
ja kuies alles kuulamata
ja seitsmes oli alles tuulamata,
kahessas oli kasvamata,
üheksas üles panemata,
kümnes alles külvamata.*

RKM, Mgn II 3532 (4) – K. Salve ja J. Sarv < Iisa (Raissa) Uulits, snd 1889. a (1975)

Lõikuse lõpetamisel harrastatud neidude sirbiviskamise ja kosilase ennustamise kombe juurde kuulunud regivärsilise teksti on Muhus nagu ka mujal Eestis kõrvale tõrjunud krahv Peeter Mannteuffeli lõppriimiline luuletus, mis ilmus esmakordselt tema populaarses juturaamatus „Ajaviide peeruvalgusel” 1838. a.

Hästi mäletati regivärsilisi ja siirdevormilisi mängulaule, nagu „Kass kaevus”, „Ätsemäng”, „Till-lill lippu linnassid”, „Väravamäng”, „Talupojamäng” (vt Rüütel 2015a: DVD). Muhus ja Saaremaal tuntud „Ätsemängu” sõnu esitati labajalarütmilisel viisil, teised on kaheosalises taktimõõdus. „Till-lill lippu” oli tuntud ka Põhja- ja Lääne-Eestis. „Väravamäng” ja „Talupojamäng” on rahvusvahelise taustaga. Saksalaenuline „Talupojamäng” (mujal „Peremehemäng”) oli populaarne kogu Eestis (lähemalt: Rüütel 1980: 366–386). „Väravamängu” tunti kogu Euroopas. Eestisse jõudis see eri teid pidi ja eri aegadel, levides siis erinevate versioonidena. Muhus ja Saaremaal tuntud regivärsiline versioon „Viru väravad” oli varem käibelt kadunud, kuigi Jekaterina Lahke seda veel mäletas (nr 2). Põhja- ja Lääne-Eestis ning saartel tuntud „Kii-geveski” oli lastemäng, muud olid eeskätt noortemängud (lähemalt: Rüütel 1980: 39–74).

Laulu „Kass kaevus” esitati koguajale lihtsalt kui laulu, kuid varem oli see olnud mäng. Aja jooksul on ununenud ka mõned tekstimotiivid. Osa värsse on ka juurde tulnud või muutunud, kuid süžee on jäänud samaks. Mõnes vanemas variandis lisandusid motiivid „Kahju kassist”, „Hiired parastavad” jm ning obstsöönne lõpp. Ka mängutegevuses võis ette tulla erijooni, näiteks antakse kassile „piima” (õlut) vahel ringi sees, vahel siis, kui ta ringist välja pääseb. Algselt oli seegi ilmselt meestelaul. Järgneva Muhu Muuseumist saadud variandi märkustes leidub ka haruldane seletus sõnale *kuid*, mida isegi Saareste sõnastikus ei ole. Toome selle kirjapaneku ilma ülejäänud märkusteta, mis laulule midagi olulist ei lisa.

KASSI LAUL

Lähme, lähme, köime, köime,
Lähme mööda mölderida,
Kaudu Tusti kamberida.
Mis seal Tustil tehtanese?
Tustil hārga tapetasse,
Lauki lehma laaritasse,
Musta pulli puuritasse.
Ma sain kuid kulbitāie,¹
Rasvasid roanda tāeve.
Ma panni kuid kuivamaie,
Rasvased tahe nēmaie
Keebade kivide peale
Palavate pa'ade peale,
Sāsi suurte sūte peale.
Tuli siis kiisu kiilusilma,
Tuli kassi nōelahānda.
Viis minu kuid kuivamast
Ja rasvased tahe nēmast
Ja keebade kivide pealt
Palavate pa'ade pealt ja
Sāsi suurte sūte pealta.
Ma lōi kassi kāmbe lida –
Kas es karda kāmbe lida.
Ma lōi kassi kaika'ala –
Kass es karda kaika'ala.
Ma tōi pinust pitka vitsa,
Kass siis kartis pitka vitsa.
Kass läks karates kaose,
Saba jāi salvetste vahele,
vitt jāi vee parda'ale.

Siis saadeti käsk külase
Kūlamehed kokku tulla.
Kōis külasta, mees perasta,
Kubja perest kümme kōita,
Viis oli uuta villa kōita,
Kaks uuta kanepi kōita,
Neli uuta niine kōita.
Nūūd hakkame kassi katkestama,
Kassi haisu armastama.
Sai see kass siis kalda peale,
Hiirid kassi irvitasid.
Roti naesed naersid kassi:
See, see, see, see kassikene,
Kus sa minu isa ema pannid
Ja minu viisi venda pannid
Ja viie venna lapsukesed?
Mis sest kassist soajanese?
Pea pealt saab peiu kingad,
Nina pealt saab neiu kingad,
Seljast suured sōedusoapad,
Kōhu alt kōvasid rihmu,
Hānnast hārja rahkamida,
Sāāreluust saab sāngisambad,
Vitust saab vilistispilli,
Putust saab puhutis pilli.
Kelle küüned peasenesse,
Selle karvad katkutasse.

Märkus: See on mäng, tehakse ring 10–20 inimesest ja üks on ringi sees, kes kassiks on. Kass tahab ringist välja tulla ja pärast tuuakse piima ka (napsu).

¹ kuid – soolikad

(JSM582/Ar1006:62 Vassili Randmetša üleskirjutus. Eelnevad üleskirjutused dateeritud 14. 06. 1930 Soonda. Tōenäoliselt Soonda Paalilt Eleena Väärtnōu laulud.)

Mānguna on selle jād vustanud ka R. Viidalepp (vt foto).

Kassimäng Soonda külas. Richard Viidalepa foto 1937. ERA, Foto 1019

Jõulute aegas mängiti. Lauljad kõvasti üksteise vastu. Torupill mängis. Üks oli keskel kassiks, vanamees oli kassiks. Kass teeb kassi äält, niub ja näub ühtejoont. Kass kaabib, tahab välja. Piimamold peab ees olema – õllekapp oli see piimamold. Kui kass jalge vahelt tahtis välja minna, aas käpakili. Kes kassi välja laskis, seda teised akkasid karvust kiskuma:

*Kelle küined peasenesse,
selle karvad katkutasse.*

ERA II 130, 161–164 (4) – R. Viidalepp < Ingel Väärtnõu, 82 a, snd Viira k < Soonda k (1937)

Laulu on salvestatud arhailisel üherealisel pikendatud lõpunoodiga refräänita või ök-öö refrääniga viisil, laulduna loomulikke sõnarõhke säilitades. Kooslaulus ilmselt korralti värsse. Mis funktsioon võis olla torupillil, ei oska arvata.

Lüürilistest mäletati 1970. aastatel laule „Laulust ei kaeta lauda“, „Ei tohi laulda“, liitunult motiiviga „Laulan mere mäeks“, „Käsikivi“, „Imekasukas“ jt, jutustavatest „Mere kündmine“, liitunult lauluga „Must naine“ jm. Vanemad mütoloogilise taustaga laulud, nagu „Tähemõrsja“, „Kuldnaine“ jt, mida võib leida Jakob Hurda kogust, olid ununenud. Seevastu lauldi obstsõonseid meestelaule, nagu „Teomehe tillike“, „Kuusiku kusele“, „Pidin Pillele minema“, mõned pulmalaulude fragmendid jm.

Regilaulude tekstides oli lisaks igapäevastest töödest ja tegemistest jutustavatele realistlikele motiividele rohkesti mõistatuslikke, üleloomulikke, koguni müstilisi kujundeid, mida me ei oska enam seletada või mis olidki pigem kunstilised metafoorid või alliteratsioonipõhised assotsiatiiivsed sõnamängud. Näiteks ahellaulu „Liiri-lõõri lõokene” lõpuosa, samuti ahellaul „Tere, tere, tetermatsi”. Ka kassilaulu lõpp – mis kassist saadakse – on puhas fantaasia. Laulu „Kurg kündmas” alguses esineb huvitav etnograafiline detail, milles kajastub kunagine tava laenata naabritelt tulehakatust, kui tuli oli endal kustunud. Siis aga algavad seletamatud imed: laulja leiab kure kündmast, haraka äestamast ning hakkab neid lüpsma, kusjuures kurg lüpsis kulbitäie, harakas kannutäie. Paralleelvärssi harakast võib seletada kui parallelismi, mis lihtsalt varieerib põhivärssi ning millel puudub eri tähendus. Aga motiiv kurest, kes lüpsab piima, tundub pigem mingi astraalmütoloogilise reliktna kui lihtsalt väljamõeldisena. Kauge paralleelina meenub Linnutee ingliskeelne nimetus *Milki Way*, mis tugineb vanadele ladina ja antiik-kreeka eeskujudele.

Laulus „Mere kündmine” künnab mees mere põlluks, kust neid käivad linu noppimas. Mõneti mõistatuslik on ka laul „Must naine”, kus mees peseb oma naist viie vee ja muude vahenditega, kuid ei saa ikka puhtaks (heledaks). On teadmata, kas see on lihtsalt humoristlik liialdus kasimata naise kohta või on tegemist hoopis mingi tumedamat verd naisega. Viimasele viitavad ka laulus mainitavad naise mustad juuksed.

Regilaulude viisid¹

Regilauludes varieerusid viisid laulu kestel märgatavalt. Lauldi loomulikke sõnarahke säilitades, mis juba ise põhjustas rütmivariante, kuid tihti kujundati ka meloodialiini laulu kestel üsna vabalt, lastelauludes võis vahelduda ka 1–2realine vorm.

Regiviisides võib eristada kolme stiili, mis esindavad ka ajaloolisi kihistusi.

1. Üherealised tertsi ja kvardi ulatusega viisid

Üherealised laskuva üldsuunaga kõnelähedased refräänita viisid moodustavad eesti regilaulude kõige arhailisema viisikihistuse. Nad on struktuurilt lähedased

¹ Rahuviisides ei ole tavaks kasutada klassikalise muusika mõisteid fraas ja lause, kuna nende ulatus ja piirid võivad erineda. Nende määramine sõltub ka nende omavahelisest seosest: kui teatud viisilõigud liituvad sujuvalt, nimetatakse neid koos muusikaliseks lauseks, vastasel juhul aga fraasideks. Nende omavaheline side võib erineda ka sama viisi variantides ning rahuviiside analüüsis pole see oluline. Rahvamuusikas lähtutakse viisiüksuste pikkuse määramisel kindlastest struktuuriüksustest – tekstiridadest: ühele värsireale vastav viis, kahele värsireale vastav viis jne. Pikem viis moodustab muusikalise stroofi, mille struktuur võib sellele vastavast tekstistroofist erineda

kogu levikualal ning neid võib oletamisi seostada Põhja- ja Lääne-Eesti kultuuri-ühtsusega nooremal pronksi- ja varasel rauaajal. Viimase tsentrumiks oli just Põhja-Eesti rannik ja Saaremaa koos Muhuga. Sama arheoloogiline kultuur levis ka Põhja-Tartumaal, Pärnu jõgikonna aladel ja läänerannikul (Matsalu lahest lõuna pool), s.o alal, mis üldjoontes langeb kokku vaadeldava viisikihistuse peamise levikualaga (Rüütel 2001; Rüütel 2006).

Muhu lastehällitustes ja mängitustes leidub kõige primitiivsemaid, üheainsa laskuva motiivi kordusel või varieerimisel põhinevaid üherealisi viise, enamasti lõpusilbi pikendusega. Laskuv terts on eesti folklooris ja teistelgi rahvastel universaalne hällituste intonatsioon, mida on väga erineval moel varieeritud ja arendatud (vt Rüütel 1980 a). Muhus on laskuv terts sagedane ka teistes lauludes, kombineeritult muude motiividega.

- Ühe laskuva motiivi kordusel põhinevad viisid: 3 1 1 1 / 3 1 1 1 (nr 196).¹

• Ette liitub uus motiiv, viis omandab tõusev-laskuva kontuuri: 1 3 3 2 / 3 1 1 1 (nr 25 a).

- Algusmotiiv tõuseb kvarti:

1 4 4 2 / 3 1 1 1 (nr 25 b)

2 3 4 4 / 2 2 1 1 (nr 17) jne.

• Paljude variantidena esinev, enamasti minoorse tertsi laskuva kontuuriga meloodiatüüp, mis algab kulminatsioonist:

4 4 4 3 / 3 2 1 1 (vt ERA, Fon 518 a jm).

Üherealistes viisides on tavaline pikendatud realõpuga rütm. Sama viisitüüp esineb ka refrääniga õ^q-õõ viisides:

1 3 4 4 / 3 2 1 1 / 3 1 (nr 197) (noot)

Refrääni kirjaviis on umbkaudne. Tegelikult on vokaal e ja õ vahepealne ning vokaalide vahel on larüngaalklusiil (Võru murdes märgitakse q-tähega). Selline refrään on mujal Eestis tundmatu ning meenutab veidi läti burdooniga viiside järsult katkestatud realõppe.

Ühe viisirea edasiarendustest on kujunenud kaherealised viisid. Kitsas heliulatus võib säilida, kuid võib ka laieneda (nt nr 124).

2. Teise stiili moodustavad kahest erinevast viisireast koosnevad avarama ulatusega viisid helireaga: (VII) 1– 5, 1– 6, 1– 7 jms. Neid tuleb ette nii meeste kui naiste lauludes (nr 47). Ka neis viisides säilitatakse tavaliselt loomulikud sõnarõhud, mistõttu kolmesilbiliste sõnade puhul tekivad vastavad rütmivariandid. Samuti säilib vahel pikendatud realõpuga rütmitüüp.

¹ 1 tähistab põhitooni, araabia numbrid märgivad põhitoonist kõrgemal olevaid diatoonilise helirea astmeid, rooma numbrid põhitoonist allapoole jäävaid astmeid

Tu-li ma te-ol-ta ko-du-je, tu-li ma te-ol-ta ko-du-je,
 ot-si süü-a e-ne-se-le, ot-si süü-a e-ne-se-le.
 Läk-sin ma par-si-le ma-ga-ma, läk-sin ma par-si-le ma-ga-ma,
 par-te pea-le puh-ka-mai-e, par-te pea-le puh-ka-mai-e. [...]
 u-ne-nä-gu-sid nä-ge-ma, u-ne-nä-gu-sid nä-ge-ma.

RKM, Mgn II 2684 c < Villem Saarik

3. Neljarealised (stroofilised) avara heliulatusega viisid.

Üherealiste viiside motiive võib ette tulla ka stroofilistes lastelauludes. Näiteks nr 126 on neljarealine meloodia, mis ulatub nooni (VII–8).

Meestelaulude stroofilistes avara heliulatusega regiviisides on põhitoon tihti helirea keskel (V–5, V–6) – näiteks nr 92. Meloodia on väga varieeruv, esitus retsi-teeriv. M. Lasna regilaulu „Must naine” (nr 145) esitus järgib samuti sõnarõhke ja varieerub vastavalt. Sama meloodia esineb hoopis stabiilsemal kujul uuemates meestelauludes (nr 46).

4. Eri stiil on torupilliviisidest lähtunud kolmeosalise meetrumiga voortant-sude ja labajalgade lood, mis on kandunud ka laste- ja mängulauludesse. Tavaliselt on need kaherealised viie-kuue astmelised mažoorse helireaga viisid (näiteks Ätsemäng, nr 33). „Till-lill lippu linnassid” viis (nr 28) on labajalaviisi eriarendus kaheosalises taktimõõdus. Hilisemad labajalad on suurema heliulatuse ja avarama vormiga (nr 27, 71).

Muhu regilauludest on koostanud kogumiku Jaanika Oras (Oras 1991), kes sissejuhatuses annab ülevaate Muhu vanematest regiviisidest. Tema osalusel valmis ka veebiväljaanne „Sõit, sõit, sõit Sörve poole“. Regilaulude uuskasutuse puhul võib öelda sama, mida on öelnud viimase koostajadki:

Soovitame kõigil väljaande kasutajatel läheneda siinsetele esitustele ja nende kirjapanekutele loominguks. Kõigepealt, kindlasti tuleb laulmiseks valida endale ja lastele sobiv kõrgus. Kui viis tundub keeruline ja eri variante liiga palju, võib piirduda ühe variandiga, mis tundub nooti vaadates kõige parem või hakkab kõrva salvestust kuulates. [...] Kui sõnad tunduvad liiga pikad, saab neid lühendada, jälgides, et teksti loogika väga ei kannataks.

(http://saaremaa.folklore.ee/wordpress/?page_id=672)

Ene Mikkelson, Ingrid Rüütel, Olli Kõiva, Jekaterine ja Madis Lahke. Muhu, Soonda k. Elmar Kivaste foto 1974. ERA, Foto 10787

UUEMAD RAHVALAULUD

Muhu meeste olustikulised külalaulud

Kohalike laulumeistrite olustikulised külalaulud on uuemate rahvalaulude hulgas kahtlemata kõige erilisemad nii oma sisult kui ka muusikalt. Need on valdavalt meestelaulud. Viimased domineerivad nii Vassili Kolga suurejoonelises „Muhu lauluvara aktsioonis” (Mereäär 2010: 13–16) kui ka Enda Naabri raamatus „Tulge kuulma muhulast. Vanemaid ja uuemaid Muhu külalaule ja luuletusi”, kuhu on koondatud 1998. aastal toimunud külalaulude kogumise võistluse materjalid – laulude tekstid (Naaber 1998).

Muhu meeste olustikulisi külalaule võib vaadelda kui omaette laululiiki, mis eristub nii sisult, vormilt, muusikalt kui ka esituselt.

Muhu meestelaule on käsitlenud seni kaks autorit. Eduard Viidalepa artiklist „Muhu külalaulikuist ja nende lauludest” (Viidalepp 1938) saame huvitavat teavet külalaulude autorite ja laulude loomeprotsessi kohta. Marti Mereäär käsitleb teemat põhjalikult Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna bakalaureusetöös „Muhu olustikulised külalaulud „Muhu lauluvara aktsiooni” materjali põhjal” (Mereäär 2010) ning magistritöös „Muhu obstsöönne uuem rahvalaul: Kogumislugu, esituskontekst, temaatika ja vaatepunkt” (Mereäär 2015). Mereääre bakalaureusetöö 30 laulust vaid kuus moodustavad ühisosa käesoleva raamatu lauludega, sellest hoolimata sobivad tema iseloomustused ka käesoleva kogumiku meestelaulude kohta. Autor toob välja peamised temaatilised rühmad: laulud sugupoolte vahelistest suhetest, Muhu külasid ja peresid iseloomustavad laulud ehk külakroonikad, laulud pisematest lokaalse tähtsusega sündmustest, mis ei ületa ühe pere või küla piire. Lauludes kajastusid ka mitmesugused ajaloolised sündmused ja protsessid ning sotsiaalsed probleemid, nagu moonakate ja peremeeste suhted, rikkus ja vaesus, vanatüdrukud, litsid jne. Mitmes laulus esines oma ja võõra konflikt, aga ka võõrsil elaja nostalgia (Mereäär 2010: 46). Sageli põimuvad ühes laulus erinevad teemad.

Lauludes on palju konkreetset olustikulist infot omaaegse Muhu külaelu ja inimeste kohta. Sündmusi kirjeldatakse üksikasjaliselt. Laulud on sageli esimeses isikus. Marti Meeäär toob Norman Friedmanile tuginedes välja mitu jutustajatüüpi, sh nn kõiketeadev toimetaja: omapoolsete hinnangute ja arvamustega rikastatud sündmuse kirjeldus, jutustaja kohalolek on tajutav, ta kasutab sageli „mina” või „meie” vormi, kuid oskab lugeda ka tegelaste mõtteid (Mereäär 2015: 88–89). Mõnes laulus on mina-tegelane lihtsalt jutustaja, kes lugu kõrvalt vaatleb, teistes isik, kellega lood juhtuvad. Vahel võivad need rollid ka seguneda: näiteks alguses vaatleb ta asju kõrvalt, siis aga sekkub ise tegevusse või õpetab ja manitseb.

Meeste pidu Muhus. SMF 3898:147

Lisaks võib täheldada ka n-ö pseudo-minavormilisi laule. Näiteks „Sepa maja” on valdavalt jutustatud esimeses isikus, kuid sissejuhatus on kõrvaltvaatav: „Oh sa armas aeg nüüd aga, Sepal teevad uue maja...” Ilmselt pole laulu autor selle prototüüp. Samalaadsed on „Räägime nüüd Rässa papast” ja Vassili Kase „Kupu Kaarel”: kõrvaltvaataja sissejuhatus läheb üle mina-jutustuseks.

Iseloomulikud on minategelase (jutustaja) pöördumised kuulajate poole, eriti laulu alguses. Sama oli omane ka Saaremaa meestelauludele (Rüütel 2015). Minategelane kutsub end kuulama ning tahab laulda, vesta, jutustada, aga ka nõu anda ja kirjutada:

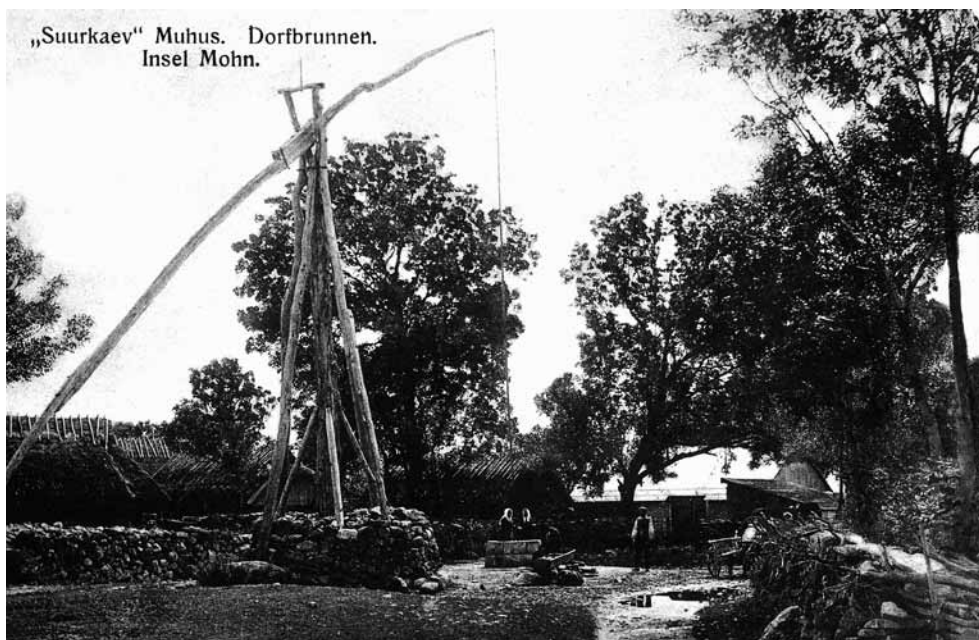
*Küll suur ja lai on Muhumaa, ma tahan temast laulda
Sest olge nakkis kuulajad, kes tahab seda kuulda...
Neist müürimeestest tahan ma nüüd teile vähe jutusta...
Selle saare noored mehed, ma kirjutan teil mõned tähed...
Kuulge, noored, eesti mehed, pange tähel, poisikesed...
Tulge, kuulge, mehepojad, nüüd on ilmas ullud ajad...
Oh poisid aga jätke kurvastus, meid jumal jälle aidand Muhus... jne.*

Adressaadiks on sagedamini noored mehed, harvem taadid:

*Muhu taadid kuulevad, kuuleb noorem sugu,
kui akkan mina vestama üht kentsakamat lugu...*

Lood on koloreeritud mõnusa huumoriga. Irooniat ja sarkasmi esineb peamiselt naiste vääritust käitumisest jutustavates lauludes.

Tihti on tegemist poissmeeste lauludega. Laulus „Küll suur ja lai on Muhumaa” (vt nr 56; vrd Mereäär 2010: 70–72) jutustab minategelane oma naiseotsimise reisisist mööda Muhumaad ning iseloomustab naljatoonis külasid, millest läbi käib, ja inimesi, keda kohtab. Laulu autoriks peetakse Hellamaa köster-koolmeistrit Tõnu Kannu (Simmu Tõnu, 1849–1926) Vanamõisa külast (ERA II 130, 260–270 – R. Viida-lepp 1937). Kohalikust elust saame teada nii mõndagi: Paenasel ehitavad kaks venelast kirikumüüri, Adja Völlumäel mängib Metsa Seiu pillil mitmesuguseid tantsulugusid masurkast viruvaltsini, Vanamõisa poisid on naljamehed ja teavad palju laule, Kesselaius olid uhked mehed, „kes ükskord püülsaia sõid ja kohtukeppi maitsid” (miks, sellest me lähemalt ei kuule). Lõpe kõrtsis aga on üks kirjaoskaja mees, kes „nimed paneb riidiga, teeb valmis mõne tähe”, Võlla Tusti tüdrukud on väga seksikad jne. Tingimata on laulus Aljava, Koguva jm tuntud paigad. Igakülas on sügav kaev, kust vett raske kätte saada. Aljaval „üks neiuruos” ja „kaks lagund roonu mõisat”, Koguval aga lahked mehed. Tihti on kõneaineks kohalikud tüdrukud, kelle pärast õieti ju ringi reisitaksegi. Viira külas on piirimehed ja kroonumets, kus „änameste igal üöl sai pietud laaberjahti”. Ka Nautses on tüdrukud igati hakkamas.

Suurkaev Muhus. Johannes Pääsukese foto 1913. SMF 1761:1994

Taluperemehed peavad aga mõlemas külas kiivalt vahti, mõnes majas koguni piit-saga. Pikemalt peatutakse Liiva kõrtsis, kus on suur valik kangeid jookke:

*Sie Liiva kõrtsu saksa viin,
minu ingamise paik on siin
siin juon mina mitu nädalid
sampanjat mitu pudelid
ja kirsi kimman piiritust
ja pomerantsi, mis oli must.*

Laulu aines paigutub 19. sajandi lõppu või 20. algusse: osas variantides mainitud Liiva Pulbi pood ja kõrts kadusid enne Esimest maailmasõda (Mereäär 2010: 39).

Kosjareisid on üks lemmikteemasid („Vat kus poissme'l jälle õnne“, nr 50, „Kuulge, noored eesti mehed“, nr 57, „Aru vana inkus irmsaste“ nr 107, „Esmalt tuli naljamõte“, nr 151, „Kui ma kord üht kosjareisi“ nr 156 jt). Noormees reisib saarel ringi, huvitudes eelkõige kohalikest tüdrukutest ja otsides endale sobivat kaasat. Esineb erootilisi motiive. Tõusevad esile ka sotsiaalsed teemad ning kohtab huvitavaid etnograafilisi detaile. Laulus „Vat kus poissme'l jälle õnne“ läheb vaene Pallasmaa noormees kosja Aljavale üsna viletsas seisus – kehva hobuse ja vana saaniga:

*Täkk oli (aga) lautas kokku kuin,
ta siiskid sileks sugesin*

*ja saani välja vädasin,
mis isaisa noorelt tein.
Sie saan oli kangest kasepuust,
mis muiste raiut' Muhust suost,
ja alles raotamata ta
ja jalassed olid koitan ka.*

Siiski loodab ta Aljava rahva heasoovlikkusele, kes ei hooli rikkusest ega küsi,

*kas väimees sündin Pallasmaal.
Ja kas ta taskus kannab sajad,
kodus kahekordsed majad.
Kas ta taskus kannab uuri,
kepiks kallis päevavari.
Kas tal ka tallis tore täkk
nii rõngaskaelaga kui kukk.
Ja kas tal kosja kiibikas
ka särab kuldas, õbedas.
Kas tsingiga ta lüödud siest
ja pakud, vedru terassest.¹ (Nr 50)*

Laulus „Jaanikuus, kui öitsvad uad” (nr 58, 82, 235) satub mina-tegelane heina-
talgutele, kus otsustab peretütart kosida. Viimane tantsib, näitab oma kambreid
ja peremees lubab mõnikord rohkelt kaasavara; suuremas osas laulu variantidest
jätab aga peremees olulisemad varad oma poegadele (vt ka Rüütel 2015, nr 202).

Kosjalauludes leiab muudki huvitavat. Laulus „Kuulge, noored eesti mehed”
pöördub laulja kuulajate poole jutustusega oma ebaõnnestunud kosjareisist (nr
57). Nimelt oli mehe mära ära surnud, hundid nahagi nülginud ning jätnud jära-
mata vaid mõned lõuakonnid. Selgub, et viimaseid kasutati rahvameditsiinis:

*Kui ma viiks neid ajateiba,
küll nad arstiks külaneida,
Aitaks mõne ambavalu
ja veel kurjad paised palju.
Kelle (aga) neiul tehtud santi,
jälle taris raipekonti,
kellega võiks mulju kohta
mõnel liiapäeva õhta.*

Kosilane lubab aga raipekonnid kinkida hoopis tudengitele ja osta endale laa-
dalt uue mära.

¹ Variant samast laulukatkest on ilmunud 22. veebruaril 1927 ajalehes Meie Maa olustikulises
järjejutus „Kevadised tuuled. 1905. ja 1906. a sündmustest Saaremaal”.

Laulus „Kui ma kord üht kosjareisi” (nr 156) kurdab mees, et tal pole uhket saanitekki, kuid ta saab sellest üle omal moel:

*lõikan mõrralina tüki,
kadakate okstest roosid
õmblen sisse imeviisi.
Ja need kollaseks mina tõrva,
siis sie tekk jääb mitmet karva.
Kui ma selle riele laota,
siis ma ise iemalt vaata.*

Lõpuks otsustab ta naida lese:

*Kui lese võtan, siis mina tian,
et omal tubli naese suan.*

Poissmeeste laulude teemaks on ka ehalkäimine. Sellest räägivad ka tantsulaulud. Mõni lugu on õige idülliline („Kord ainu üösel salajas”), teine lõpeb kurvalt („Ainukese korra tema kutsus lakka”).

Mandri-Eestiski levinud uuemate laulude alaliik on külakroonikad ehk ümberküla-laulud, kus võetakse järjest läbi kõik talud külas, igaühele pühendatakse paar värssi. Neis esineb stereotüüpseid vormeleid, sagedamini aga on iseloomustused individuaalsed. Räägitakse küll töödest-tegemistest, inimeste, eriti tüdrukute välimusest ja muust.

*Tõnissel ilus õmbuaid,
Mihklil mõetvad ingemaid.
Juanil lagun küögikatus,
Andrussel pieti kassi matus. (Nr 209)*

Kunni Leena on kullerkupp, aga Ivardi Juula „pitk ja sile niikui karjapoeste vile” jne (nr 210).

Osa laule on pühendatud ühele konkreetsele isikule või taluperele. Kiita saab eesrindlik põllumees Mäla küla Mihkli Mihkel, kes masinaga vilja peksab (nr 144):

*Sügisi tal kerge põli,
massinaga pekset vili.
Tuulatud ja pandud aita,
et saab talvel pere toita.*

Osa poegi saatis ta Riiga õpetajakooli, et neist kõrgemast seisusest mehi koolitada, paraku olevat neist saanud aga Riia linna hulgused. Linna kooli saatmine ei ole lauludes üldse eriti aktsepteeritud. See suurendab sotsiaalseid vahesid ja loob „meie” ja „nemad” vastanduse. Põllumehe ametit peetakse ikka kõige ausamaks.

Laulus „Sepa maja” jutustatakse mehest, kes ehitab „nelja laega” maja. Igale pojale oli ette nähtud oma korrus. Ülemine saab kõige edukamale, kapteniks õppivale

pojale, kes võtab linnast juudi naise. Üks poeg saab naise „saksa tõllast“, teised lepivad Muhu tüdrukute ning alumiste korrustega. Tütred paneb mees Riiga kooli, kus nad õpivad õmblejateks ja saavad noorelt mehele. Kõigile lubatakse heldelt kaasavara. Tegelikuses pole Muhus teada ainsatki neljakorruselist maja, tegemist on ilmse liialdusega. Mereäär arvab, et see on ülistamine, kas loodud nimategelase enda poolt või tema tellimusel (lk 39). Pigem on küll tegemist heatahtliku tõgamisega, väikese naljaga mehe arvel, kes laiab oma jõukusega ja ehitab õhulosse. Laul lõpeb humoorika abieluidülliga:

*Siis me ise targa nõuga
elame va küljeluuga,
armastus meil järjest põleb,
lapsi ikka juure tuleb.
Viimaks Rööda käest ma küsin:
kas on neid nüid terve tosin?
Vastuseks ta annab mulle:
teeme ühe juure jälle!*

Nagu „nelja laega“ maja, nii on laste arvgi ilmselt kunstiline liialdus.

Püüdsin välja uurida, kellest laul räägib. Sepa talusid on Muhus palju. Laulu loojat ega prototüüpi ei teata ja lugu ei mäletata. Ka Mereäärel pole „jäljeajamine“ õnnestunud. Samas ei saa laul olla väga vana. Võimalik, et laulu on loonud Vassili Kask, kelle looming eristub teiste laulumeistrite omast mh ka selle poolest, et tema laulude kangelased ja nende teod on väljamõeldud („Kupu Kaarel“, „Mina elan Muhu saares“ jt). Oma laule kasutas ta ka omaloodud näidendites.

Laulus „Pukal tulli naljamõte“ keerleb tegevus Päelda Jürilt saadud vana sepalõõtsa ümber, mille Pukk teel maha pillas ja ära lõhkus. Viimaks õnnestus tal see siiski ära parandada ja tööle saada. Muuseas küsib ta enne naiselt luba, kui lõõtsa tuppä parandada toob. Abielusuhteid kujutatakse Muhu lauludes üldse enamasti positiivselt, kuid huumor on ka siin asjakohane, näiteks „Sepa maja“ lõpp või laul nr 96, milles antakse abielumehele kümme käsku õnnelikuks kooseluks. Humoristlik joodikulaul – kuplee, mille üksikud salmid esitatakse erinevate tuntud laulude viisidel (nr 55), on saarele kandunud mandrilt ilmselt trükiste või heliplaatide vahendusel. Erandiks on tantsulaul nr 133, kus mees räägib oma salasuhetest naabrinaisega. Laul oli tuntud ka Saaremaal.

Tänapäevani on populaarne „Kaks kuulsat veskit Lõuna-Muhumaal“ („Vesiaa mees“) – laul mehest, kes oma surnud naist leinates ehitas, õigemini taastas vana veski. Rahvas naeris, et mida ta sellega peale hakkab. Laulus öeldakse, et ta võtab noore naise ja jahvatab külarahvale vilja. Naist ta teadaolevalt siiski ei võtnud. Seega

taas ei saa kõike lauludes öeldut puhta tõe pähe võtta. Ent laulu prototüüp ja veski ehitamise fakt on reaalsed.

Vesiaa Vassel, kodanikunimega Vassili Lasn sündis 31. oktoobril 1886 Muhu vallas Räsna külas, kus elas veel vähemalt 1908. aastal, hiljem elas vanapoisina Räsna Vesiaal. Vasselile tuli hiljem elukaaslaseks enne Esimest maailmasõda kadunuks jäänud Linnuse Villemi Jaani poja, Aleksander Pärati (sünd 1885) lesk – Põide vallast pärit Elisabet (1881–1932). 1959. a elas 72aastane Vassel üksikuna veel Vesiaal, kuid pärast tema surma kadus ka Vesiaa koht. Vesiaa Vassel oli legendaarne lõõtspillimees ja mängis ka omatehtud kandlel. Samuti remontis ja häälestas ta lõõtsapille. Peale selle on Vassel elu jooksul mitu lotja ehitanud, millega kalal ja laius käia. Tema „suur-ettevõtmine“ oli aga tuuleveski ehitamine (tegelikult mõnes mõttes siin juba 18. sajandil olnud Tümina tuuliku taastamine), milleks Vasselil olla üksinda kulunud üsna mitmed aastad. (<http://muhu.rehepapp.com/kylad/kylad.php>)

Laulu autor on Mihkel (Mihail) Toom, sündinud 1924. aastal. Laulu sündmustiku saab dateerida 1930. aastatesse – nagu öeldud, suri Vasseli naine aastal 1932. Laul ise sündis ilmselt veidi hiljem – aastal 1932 oli laulu autor alles poisike. Oma laulus „Võijärve talgud“ (nr 233) mainib Toom taas oma naabrimeest Vesiaa Vasselit. „Lenini pildid“ laulus viitavad aga sellele, et tegemist on juba nõukogude aja lauluga. Esimene laul erineb vanadest meestelauludest komplitseerituma vormi ja meloodia poolest, teine on lihtsam valsirütmiline lugu, sisult aga jätkavad mõlemad vana traditsiooni.

Palju on laule konkreetsetest sündmustest ja juhtumustest külas, vahel sisaldavad need ka üldisemaid olulilte. Populaarsed on olnud kahe venna – Vassili ja Mihkel Tustiti laulud. Vassili Tustiti „Pähki laul“ olevat kord Saaremaa lehes ilmunud,¹ aga tema seda pole trükkimiseks saatnud. Tema laulud olevat „laulmise jaoks tehtud, mitte trüki jaoks“ (Viidalepp 1938).

Kõnealuses „Pähki laulus“ (Oh poisid, jätke kurvastus, nr 100) meenutavad poisid oma suvist teenistust mandril ning sõjaväeteenistusse läinud kaaslasti. Edasi räägitakse sellest, kuidas käiakse jõulude ajal talust tallu, lauldakse, juuakse õlut ja saadakse tüdrukutelt kingiks pähkleid. Üks neiu oli kaval, õmbles pähklikotile vahepeina: ühele poole pani head pähklid oma peigmehe jaoks, teise aga vanu pähkleid muude noormeeste tarvis. Õnnetuseks ajas ta aga pooled segi ja andis peiuale halvaks läinud pähkleid, mida see solvunult sigade ette heitis. Ka sead ei tahtnud neid süüa. Pähklike kinkimise kombel on vana usundiline taust: sarapuupähkel on iidne viljakusmaagia sümbol (Hiemäe 2009). See Muhus populaarne laul on olnud lühemal kujul tuntud Muhust kaugemalgi.

¹ „Neiu äpardus pähklilagamisel. Tahtis peigmehele anda häid, kuid andis kogemata halbu. Väljavõte ühest rahvalaulust“, vt Meie Maa 1. aug. 1931, lk 2.

Villemi vanema venna Mihkel Tustiti [---] lauludest oli populaarseim algselt 47salmiline värsistus sellest, kuidas 1881. aasta kevadel püüti Lõetsa jõest särgi („Tondikartjad kalamehed” ehk „Lõetsa särjepüük”, nr 95). M. Laul kirjeldab küla-poiste laupäevaõhtust kalapüüki Lõetsa jõel. Mereäär kirjutab: „Lõetsa poisid on siin selged pilkeobjektid. Peamiselt heidab jutustaja poistele ette kahte asja: esiteks on poisid ahned ja lähevad laupäeva õhtul salaja kala püüdma, teiseks on nad ebausklikud ja kardavad tonte. Laupäeva õhtutel lõpetati Muhus väline töö juba kell seitse õhtul, kui õigeusu kiriku kellad lööma hakkasid. Pärast kella seitset tehtud töö (sealhulgas ka kalapüügi) peale ei vaadatud hästi” (Mereäär 2010: 36–37). „Tondi” häält kuulates poisid ehmatavad ja hakkavad palvetama, aga õigeusu palved ei mõju. Siis pöörduvad nad Mäe perenaise poole, kes on luterlane, ehk on tema palved kanged. Lõpus selgub, et poisse oli tegelikult hirmutanud üks külamees, kes jäljendas mingi pilliga linnu häält.

Ühes teises ebausuteemalises laulus on seik, kuidas ratta vahele jäänud oks vankril istuja pihta peksab ja tekitab kõrtsist koju sõitvas mehes tondihirmu. Selleski laulus jääb mees naerualuseks. Lisandub lõpumoraal:

*Nüüd on meitel elu muutnud, muutnud igal pool,
vaimudel ei ole asu uuel ajavool.
Rahus puhkavad kõik surnud, kuoljad kabelis,
ega nemad ärka iial omis asemis.
Kõik käib loomulikku ringi, ainult teaduses
tõusvad uued imetähed üles vaimu ies. (Nr 104)*

Laul „Kord Kiisal miinid pandud said” (nr 62) räägib plahvatuses Kiisa sepapajas, keskendutakse inimeste hirmuelamustele, sündmuse tagapõhja avamata. Ühes vanemas variandis kirjeldatakse pikemalt, kuidas plahvatuses viga saanud mehele minnakse arsti otsima. Kutsariks valitakse Munska Riste, kes hobusereega ja kullakotiga Lihulasse arsti järele sõitis. Paraku kadus aga ravitseja koos rahaga. (Kirja pannud Meinart Kivihall 2005. a, Muhu Muuseumi kogud.) Kiisa talu oli Lõetsa ja Kansi külas, Munska talu Kallaste külas. Laul olevat Ivan Saartoki ehk Mäksa Jaani (1865–1951) tehtud.

Tihti vaatleb jutustaja sündmusi kõrvalt, ise osalemata, vahel on aga ise sündmuste keerises ja jutt hargnebki jutustaja enda elu seikade ümber. Näiteks üks koerahammustuse ümber puhkenud tüli ja sellele järgnenud kohtuskäik („Räägime sest talvekülmast”, nr 146). Autoriks peetakse Rässa Tõnise Jaani ehk Jaan Üllisaart. Ka lugusid omaenda äpardustest olevat ta ise loonud, näiteks loo sellest, kuidas ta purjus peaga ära eksis ja end jõest leidis ning pilkealuseks sattus (RKM, Mgn II 2682 a).

¹ Rässa papa laule vt ka Naaber 1999, 6–9, 38–40.

Jaan Üllisaar olnud Rässa küla Tõnise talu peremees, 1970. aastatel arvatavalt umbes 60aastane kirjaoskamatu mees. Teised kirjutasid ta laulud üles. (RKM, Mgn II 2682 b). Tema lauludes on paras jagu eneseirooniat. Samas tekitab kahtlusi asjaolu, et mõni laul algab sõnadega „Räägime sest Rässa papast“. Vahest on sellised sissejuhatused lisatud hiljem. Teine võimalus on, et mõni Rässa papa lugu pole tema enda loodud.¹

Oma juhtumustest kõnelevate jutustavate laulude kõrval leidub ka oma tunnetest rääkivad lüürilisi laule. Ülekaalus on esimesed. Siingi pole kindlaid piire nagu ka eesti rahvalauludes laiemalt. Tihti on tegemist lüüriliste jutustustega. Lüürikat vaatleme tagapool eraldi.

Muhu meestelauludes on erilise tähelepanu all sugupoolte suhted. Marti Mereäär lahkab konkreetsemalt eri sugupoolte vahekordi lauludes ning püstitab küsimuse: miks on eriti teravalt taunitud kohalike neiude lävimist võõrastega? Ning vastab: „Muhu talupojad olid (sarnaselt ülejäänud Eesti maarahvaga) kuni 19. saj alguseni pärisorjuses ja sunnismaised. Liikumisvabaduse sai Muhu talurahvas alles 1863. aasta talurahvaseadusega. (Rullingo 2001: 189) Liikumist raskendas kindlasti ka merega piiratus. Seega võib arvata, et enamik abielusuhteid kujunes saaresisesteks. Võimalik, et talurahva vähene liikumine kujundas ka noorte meeste ehalkäimise omanäolisust. Ülo Tedre (2008: 315) järgi oli ehalkäimine oma küla poiste eesõigus. Kaugemate külade või valdade poistesse suhtusid kohalikud noormehed vaenulikult, nähes neis ilmselgelt konkurente.“ (Mereäär 2010: 26)

Seda tõendavad ka minu isiklikud vestlused Kantsiküla meestega, kes väitsid, et isegi naaberkülade poistega peeti tüdrukute pärast kaklusi. Eriti taunitav oli aga see, kui tüdrukud laskusid keelatud vahekorda võõrastega, näiteks madalamal seisusel olevate moonakate ja mõisatöolistega.

Et mandril käijateks olid enamasti noored inimesed, siis on loogiline, et uues keskkonnas hakkasid muhulased ja kohalikud noored suhtlema, mis nii mõnelgi juhul võis viia füüsilise kontaktini. [...] Naisi kutsutakse üles olema viisakad ja koju tagasi pöörduma – „õiguspäraste“ kosilaste juurde. Teiselt poolt võib laulus peituda ka vanemate, eriti taluperemehe hirm kaotada tütar vaesele moonakale. (Mereäär 2010: lk 29)

Laulust „Muhumaa üks merelaid“ ilmneb, et Muhu tüdrukud kasutasid mandril teenides isegi võõraid nimesid, et jutud nende häbitegudest koju kätte ei jõuaks. Laulu autor läheb kohapeale vaatama, kui hull asi tegelikult on ja leiab tõepoolest Muhu tüdrukud mandril mõisapoistega trallimast. Samas satub ta ise võõra tüdruku voodisse, teadmata, et „tal nii kindel peiu“, kelleks oli Juuru mõisasepp. Mõisa

¹ Vt ka Naaber 1999: 74–76.

ametimeeste kohta (sepp jt) ei saa väita, et nad oleksid madalamast seisusest, küll aga toimib siingi „meie” ja „nende” vastandus. Samas jääb mulje, et laulu minategelane oleks olukorda aktsepteerinud, kui ta oleks seda varem teadnud. Mõne variandi lõpus on pikk noomituskõne. Laul olevat Timofei Kannu (Rannaeite Timmu) tehtud (nr 194).

Erilise pahameelega suhtuti neisse tüdrukutesse ja naistesse, kes Esimese maailmasõja ajal löid suhteid saarel viibivate vene sõduritega¹.

*Mees jätab naise koju, läeb ise võeral maal
ja kui tuleb ükskord tagasi, on tosin lapsi taal.
Nad seisvad seina ääres reas, on niikui pudelid
ja andvad võera isal au kui tibla mudelid.
Kus vanad naised sehvti pial on tihti noortest ies,
kui emal roodu kamander, siis tütreel paelamies.
Siis mammal rahu südames, kui ommikul tal näib,
kui tütre juures magamas pole üösel tiblat käind. (Nr 67)*

Sama suhtumise osaks saavad saksa sõjaväelastega lubamatutes suhetes olnud naised (nr 228).

Tüdrukute abieluelseid suhteid oma küla poistega ei taunitud. Tavaliselt oli tüdrukul üks kindel ehaline. Samas on paljudes lauludes juttu poissmeeste seiklustest ja seksuaalsuhetest Muhu saart mööda ringi sõites ja erinevais paikades erinevate tüdrukutega kohtudes. Sellega lausa kiideldakse, samal ajal tüdrukuid halvustades. Seega võisid Muhu poissmehed endale lubada märksa rohkem kui see oli sallitav tüdrukute puhul. Selline suhtumine on muidugi üldisem, mitte ainult Muhule iseloomulik.

Teema võtab Mereäär kokku järgnevalt: „Meestelauludele on omane humoorikus, esineb palju pilget ja satiiri. Jutustamislaadis ilmnes robustsust, vahel rõvedat ja roppu sõnakasutust. Sugupooltevahelisi suhteid kirjeldavates lauludes löi meeste vaatepunkt teravalt välja: kohalike naiste suhtele võõrastega vaadati pilke ja halvaksapanuga...” (Mereäär 2010: 46).

Kohalikes meestelauludes põimusid isiklikud elukogemused ja külasündmused, tavaelu, etnograafiline olustik ja ajaloomüüdid, sotsiaalsed probleemid, usu-elu jpm. Domineeris Muhu meeste, eeskätt noorte meeste isiklikust vaatevinklist kajastatud külaelu oma mitmekesisuses. Siinjuures tuleb rõhutada, nagu märkis ka laulumeister Vassili Tustit, et nende sõnad on loodud laulmiseks, mitte lugemiseks. Oma lugude jutustamine lauldes oli 19. sajandi lõpus ja 20. alguses Muhu külades meeste kogukonna traditsiooniliseks kommunikatsioonivormiks. Läbivaks stiilivõtteks oli huumor. Nali liitis kogukonda ja nii saadi üle ka tõsisest probleemidest.

Muhu kalurid rannas. 1930. aastad. SMF 3849:16

Meremeeste elu ja meresõit lauludes

Meremehelaulud on erinevad. Kutselised meremehed, kes sõitsid välismaa laeval, jutustasid oma seikustest. Välismaa laeval saadi umbes kaks korda suuremat palka kui Eesti laeval ning neil oli ka teenistus kergem, kuna vahetus oli tervelt viis tundi lühem kui Eesti laeval (Past 1938: 71). Eriti hinnas olid Inglise laevad, kus maksti parimat palka. Paljudele oli kodumaaks meri ja koduks laev ning nad kas hukkusid koos laevadega või lahkusid laevadelt alles siis, kui enam merele ei kõlvanud. Tihti jäadi elama ka välismaa sadamalinnadesse: „Nii leidub eesti mehi igal pool – ka maailma kõrvalisima is kolkais. Need on enamasti kõik eesti meremehed, kes aegamööda on meresõidust tüdinud ja maale asunud” (Past 1938: 71).

Mereelu oli karm. Meestel polnud ei naist ega peret. Laulu „Kes purjetanud on laevaga” käesolevas raamatus leiduvast variandist keskendutakse eeskätt meremehe seiklustele ja lõbustustele võõraste linnade peosaalides ja sadamakõrtsides ega meenutata kodu ja omakseid ka siis, kui surm on suu ees. Samalaadne on laul „Küll santsu saab merimies”, kus meremees on naiste seas hinnas eelkõige rahalootuses. Laul lõpeb tõdemusega:

*Mind kannavad lained ja marude jõud,
kui suren, jääb teadmata kõigil minu haud.
Ei leinagi meremeest ühegi rind,
vaid raha eest armastab neiu ke mind.*

Raha polnud kallis. Pole siis ime, et sellistes lauludes on sagedaseks teemaks kõrtsid ja lõbumajad. See oli paratamatus.

Omamoodi meremehelaulude klassikaks võib pidada Eestis laiemalt tuntud laulu „Mul viimne laev oli inglisisoks”. See on vaimukas, samas väga pikantne meremehe jutustus oma seiklustest Tallinna tänavatel, kõrtsides ja lõbumajas pärast vabanemist Inglise laevalt, kus teenis hea palga ning nüüd kulutab seda suure mõnuga, kahju tundmata. Laulus ülekantud tähenduses kasutatud merenduse terminid ja võõrkeelsed väljendid lisavad laulule erilist huumorit, mis on täiesti mõistetav vaid meremeestele endile.

Käesolevas raamatus leiduva variandi esitasid mehed, kes merenduse terminoloogiat ja võõrkeelseid väljendeid ei tundnud, mistõttu need on sageli moonutatud. Seetõttu on tekstile lisatud seletusi Kolga kogus leiduvast variandist, kus mereterminoloogia ja võõrkeelsed väljendid on täpsemad (EFA, Kolk 12, 36–39 (1193)), samuti on saadud teavet „Mereleksikonist” ja Marti Mereäärelt. Järgnevalt üks Tallinna meremeeste variant veelgi põhjalikumate seletustega ja omapoolsete huumorimeelsete lisandustega. Seletuste autor märgib:

Lisan ka oma versiooni, millel [---] on õnnelik lõpp. Olin sunnitud ka kommentaare lisama, sest väikelaevnikele vajalike teadmistega ei ole suurte ookeanilaevade meestel midagi peale hakata. Ainult ilmakaarte nimetused Nord-Ost-Süd-West on mõlematel ühised. Originaalteksti sain ühe mehe paberite hulgast, kes oli mereväe ajateenistuses 20-ndatel aastatel miiniristlejal „Vambola“. Tekst oli trükitud kirjutusmasinal läbi lilla kopeeri, iga lehe nurgas pitsat tekstiga „Tallinna Mereväe Ekipaazh“. Lehtede tagaküljele oli löödud nagu prooviks kummitempliga „Miiniristleja „Vambola“ kompanii linnaluba“ poole lehekülje suurusil blankette, kuid need olid nimele, kuupäevade ja kellaaegadega täitmata, olemas ainult aastaarv 1928. 20.10.14 Uve

JÄNKIMEHE LAUL

Minu viimne laev oli ingliseboks²
 ja Tallinnas oli mahamaks.
 Läbi mitme konsulaadi³
 paberid mul klaariks saadi.
 Nüüd oli tarvis teha liiku,
 läksin „Meremeeste Liitu.“⁴
 Uksest kolm või neli jaardi⁵
 kargasin buffeti poordi.⁶
 Mul sinna sihtis kliiverpoom,⁷
 kus leti taga liikus daam.
 Ma sinna otsad⁸ kinni lõin,
 nii ligi haalasin⁹ kui sain.
 Siis lõin inglismae lauda,
 tasku jäi veel poolteist puuda.¹⁰
 Ütlesin – mul on plent taim,¹¹
 öö läbi pummeldada võin.
 Kas „Liidus“ on teist jänkimeest,
 kes viina jookse berliinerist?¹²
 Las tulla lugu „Tuljakit“
 ja viina, rummi, konjakit!
 Ise vaatsin kõrtsus ringi,
 nägin – siin ei tule mängi.
 Paar pommi¹³ nurgas tukkusid
 ja burshid¹⁴ õlut lakkusid.
 Kus on teil peidus päeva a'al

see hoorapunkri personaal?¹⁵
 Prassida ei viitsi üksi,
 tooge mul paar väsind litsi!¹⁶
 Kus on teil Olgad, Vilhelmiined,
 ma teeks neist kõigist baleriined!¹⁷
 Siis jooksisid kõik ooberid¹⁸
 ja lippasid kõik looderid¹⁹
 tooma moosekandi koori,
 lõbunaisi tervet voori.
 Aga mul ei olnud aega oota,
 raatust²⁰ tahtsin minna vaatma.
 Kähku veidi auru tõstsin,
 kuus või seitse topkat²¹ võtsin.
 Täna tahtsin läbi linna
 täies purjes uhkelt minna.
 Aga vaevalt uksest välja sain,
 kui jalust lengerdama²² lõin.
 Kõik uulits õõtsus udu sees
 kui logiköis²³ Atlandi vees.
 Siis nägin nurgal punast poid,²⁴
 kus sees müüs lehti vana nõid.²⁵
 Vapralt hoidsin kurssi vesti,
 tõstsin lootsilipu²⁶ masti.
 Siiski sattusin orkaani,
 näitsin rahval uut Morgaani.²⁷

Need olid väiksed avariid,
 mis Narva maanteel maha jäid.
 Aga minnes üle Vene turu ²⁸
 jalgu jäi mul kurgikäru.
 Siis ma kartsin, kas ei pörka
 vastu pritsimaja nurka.
 Seal paksu rahvamurru sees
 ma pautisin ²⁹, kaks vendrit ³⁰ ees.
 Mõtlesin, et sõidaks lusti,
 lõikaks üle platsi risti.
 Aga liiga täis olin võtnud paagi ³¹
 pakpoord-jalg ³² löi sisse haagi.
 Siis juhtus veel üks õnnetus,
 mul ahtri sõitis omnibuss.
 Viskas vastu maja müüri,
 mis mul tagant lõhkus tüüri.
 Ja kõik mu uhke takelaas ³³
 oli Vene turu ääres maas.
 Siis käpuli pidin vaat'ma kaarti,
 sest olin kaotanud faarvaatri. ³⁴
 Politsei mind tõstis püsti
 justkui mõlkis avaristi. ³⁵
 Tahtis võtta mind pukseeri,
 kongi poole kiskus võõri.
 Aga siis mul viha kerkis,
 seisin poksivalmis harkis.
 Rusikad ma keer'sin rulli,
 silmad tagurpidi jõlli.
 Ütlesin – lase varvast, redu, ³⁶
 muidu saadan sul torpeedu! ³⁷
 Siis kahvatasid kardavoid ³⁸
 ja rahvas risti ette löi.
 Silmasin seal ühte litsi,
 kes ei lõõnud kartma üksi.
 Hõikasin – tule lootsiks ³⁹, Lilli
 vii mind dokki ⁴⁰ Eeslitalli!
 Seal remontida saan vead,

täna joome veel, kas tead!
 Viru väravas meid oot'sid
 litsid, maaklerid ⁴¹ ja lootsid.
 Nad raha haisu ninna said,
 mind jälitasid justkui haid. ⁴²
 Seal oli naisi mitut marki,
 nii mustlase ⁴³ kui juudi ⁴⁴ sorti.
 Üks oli lausa neegri ⁴⁵ plaani,
 mokad rippusid tal maani.
 Kui litsid kuulda said, et ma
 olen jänki mahamaksuga
 teel dokki „Eeslitalli” just
 ja taskus inglismaelaste last, ⁴⁶
 kogunesid kõik siis ringi
 justkui Kihnu pulmarongi.
 Lilli hakkas mul pukseeriks,
 ise jäin ma komandeeriks. ⁴⁷
 Käskisin – nordvest on kurss,
 nüüd edasi kõik käies marss!
 Nii läbi linna liikus salk
 kui väljaõppind litsipolk. ⁴⁸
 Viisin kõik nad troppis sisse
 kui maskeball või näitus-messe. ⁴⁹
 Seal vajus laiali see vägi,
 terve linna kuri tõbi.
 Lõin inglismaelad letti plärts!
 Mis maksab „Eeslitalli” kõrts?
 Siit võiksid välja minna kõik,
 see pole ristirahva ⁵⁰ paik.
 Sest et mina tahan korra
 teha siin üks suur Komorra. ⁵¹
 Nii palju taskus naelu mul,
 võin ukсед kinni lüüa küll.
 Nüüd olgu viina siin kui merd
 ja lustis iga viimne mõrd! ⁵²
 Siis algas pummelung [mis veel] ⁵³,
 pole nähtud viimsepäeva eel.

*Mul pintsak-püksid läks legoo,⁵⁴
 sain selga hoora kimanoo.⁵⁵
 Pistsin vahelt välja masti
 ja masti najal seisin püsti.⁵⁶
 Näitasin, kuis türgi moodi
 saab lasta Dardanelli⁵⁷ loodi.⁵⁸
 Kõik pange ennast valmis nüüd,
 teen kordamööda klaariks⁵⁹ teid.
 Lillil olid püksid siidilehvis,
 kleit oli alt tal mitmes rehvis.⁶⁰
 Kutsus – tule näita sina,
 kui pikk ja must on neegri nina.
 Ütlesin – tulgu kolmas veel,
 kellel kõige pikem keel,
 see las mul lakub seljaroogu,
 et saaks neegril närvid hoogu.
 Kõik plaanid ette tegin neil,
 mis nähtud kuskil väljamail.
 Kes tahtis, sai Ameerikat,
 kes Kreekat või Itaaliat.
 Kus golfimängus vaba nõök,
 ükskõik kus auku kukub löök.*

*Kuid üle ilma igal pool
 veel kestab vana inglisis-mood.⁶¹
 Kui on soliidsemaid kliente,
 võid kokku lüüa hulga sente.
 Nüüd jäi mul saksa preili silma
 ja jätsin Lilli kõigest ilma.
 See vihastas kui vana madu
 ja mul kõrtsist soovis kadu.
 Ma ütlesin – oh kulla kaim,
 ei patust pööra mind su sõim.
 Ma näitasin sul kunstitükke,
 Kuuba saarelt toodud trikke,
 millega ükskõik mis mehe
 omale võid saada kohe.
 Nüüd olen saksa preili mees
 ja ära seisa tee peal ees!
 Tal on siin korter lähedal,
 sinu koht on Virus kangi all.
 Its taim tu fakk, lets kou tu fakk,⁶²
 meil andke kaasa eht konjakk.
 Et parajasti tuu o klock⁶³
 võiks teha voodis veel üks grokk.⁶⁴*

KOMMENTAARID:

- ¹ Jänkimeesteks hüüti välismaa laevadel sõitvaid meremehi. Evald Tammlaan võttis selle endale ka kirjanikunimeks.
- ² Box (ingl) = karp, kast. Meremehed nimetasid laevu kastideks. Inglise kastidel maksti kõige paremat palka.
- ³ Konsulaat = välisriigi esindus saatkonna puudumisel.
- ⁴ Asus Ahtri tänaval.
- ⁵ Jard = 0,914 m (pikkusmööõt Inglismaal ja USAs).
- ⁶ Poord = laeva parras allpool reelingut.
- ⁷ Kliiverpoom = purjelaeva ninast väljaulatuv ümarpalk, kuhu kinnituvad kliiverpurjed.
- ⁸ Otsad = trossid-köied laeva kinnitamiseks kai äärde.